

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

Козинцева Т. О.

СУЧАСНА ФІЛОСОФІЯ

Конспект лекцій

Суми
Сумський державний університет
2021

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

СУЧАСНА ФІЛОСОФІЯ

Конспект лекцій
для студентів усіх спеціальностей
денної форми навчання

Затверджено
на засіданні кафедри психології, політології
та соціокультурних технологій
як конспект лекцій
із дисципліни «Сучасна філософія».
Протокол № 13 від 28.04.2021.

Суми
Сумський державний університет
2021

Сучасна філософія : конспект лекцій / укладач
Т. О. Козинцева. – Суми : Сумський державний університет,
2021. – 73 с.

Кафедра психології, політології та соціокультурних
технологій

У текстах лекцій подано теоретичний матеріал із курсу «Сучасна філософія». Цей курс орієнтований на формування в майбутніх фахівців цілісного світогляду, побудованого на аналізі сучасних наукових знань, на критичному та структурованому засвоєнні інформації, що впливає на становлення й функціонування системи цінностей, а також опрацювання різноманітних методологічних практик. Матеріали можуть бути використані студентами закладів вищої освіти для підвищення культури мислення, а також викладачами, аспірантами, магістрантами, слухачами факультету післядипломної освіти та всіма, для кого цікавою є проблематика сучасної філософії.

ЗМІСТ

С.

ТЕМА 1 ПРОБЛЕМА ТИПОЛОГІЗАЦІЇ ТА ПЕРІОДИЗАЦІЇ СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФІЇ	6
1.1 Філософія: критерії та підходи до періодизації	6
та типологізації.....	6
1.2 Сильова визначеність певних історичних періодів у розвитку філософії.	9
1.3 Типологізація сучасної філософії.....	13
ТЕМА 2 МОДЕРНА ФІЛОСОФІЯ. ЕТАПИ ЇЇ РОЗВИТКУ, ОСНОВНІ ІДЕЇ ТА КОНЦЕПТИ	18
2.1 Передумови виникнення та основні характеристики модерної філософії.....	18
2.2 Феномен новизни та концепт «молодості» в модерній філософії	20
2.3 Формування «нового гуманізму»	22
ТЕМА 3 ПОСТМОДЕРНА ФІЛОСОФІЯ. МЕЙНСТРИМИ ТА ПРОЄКТИ ПОСТМОДЕРНІЗМУ	24
3.1 Постмодерн як чиста процесуальність та постмодернізм як рефлексія	25
3.2 Мейнстрими постмодернізму	27
3.3 Текстологічний, номадологічний та шизоаналітичний проекти постмодернізму.....	30
ТЕМА 4 ПОСТПОСТМОДЕРНІЗМ – НАПЕРЕДВИЗНАЧЕНІСТЬ РЕФЛЕКСИВНОГО ДО ДІЙСНОГО	34
4.1 Постпостмодернізм: умови виникнення й підходи до класифікації	34

4.2	Культурологічні аспекти постпостмодернізму	37
4.3	Технологічні аспекти постпостмодернізму	39
ТЕМА 5 АНАЛІТИЧНА Й КОНТИНЕНТАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ.		42
5.1.	Мовленнєвий фактор поляризації сучасної філософії	43
5.2	Проблеми та концепти аналітичної філософії.....	44
5.3	Основні напрямки та проблемне поле континентальної філософії.	48
ТЕМА 6 СУЧАСНИЙ ФІЛОСОФСЬКИЙ ДИСКУРС ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПОВОРОТІВ		51
6.1	Ідея повороту. Онтологічний і просторовий повороти	51
6.2	Linguistic turn – перехід філософії до концепту значення. Медіареальність.	53
6.3	Іконічний, візуальний поворот – від влади ідеологом до влади ієрогліфів.....	56
ТЕМА 7 ФІЛОСОФІЯ AD MARGINEM		59
7.1	Перехід філософії до інших засад самовизначеності. Поняття маргінальності та лімінальності	59
7.2	Філософія кіно. Теорія фотографії С. Зонтаг, Р. Барта а В. Флюсера.	61
7.3	Нова національна думка	64
ТЕМА 8 МОЖЛИВІ СВІТИ СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФІЇ		67
8.1	Темна екологія Т.Мортонна.	67
8.2	Соціальна онтологія. Концепція плоских онтологій	69
8.3	Концепт кіберготичного.....	70

ПЕРЕДМОВА

Філософія є складним соціально-культурним феноменом, що віддзеркалює визначальну інтенцію людства на пізнання світу, природи та людини в їх цілісності та взаємодії. Філософія є квінтесенцією культури, а тому пов'язана з національною мовою, літературою, національною ментальністю тощо. Через вивчення філософії ми наближаємося до розуміння специфіки як світоглядних традицій людства загалом, так і світоглядних традицій окремої нації. Це надає можливість зберігати власну ідентичність та одночасно входити універсальними характеристиками своєї буттєвості до загальнолюдського процесу.

Сучасні виклики як стосовно до людства в цілому, так і щодо України та конкретного індивіда стають дедалі загрозливіше, що вимагає від людини з університетською освітою (як професіонала й громадянина) відповідального ставлення до власного світогляду. У сучасних умовах усе більше зростають вимоги до знань студентів у галузі суспільно-гуманітарної підготовки. Затребуваними якостями спеціаліста є: чіткість переконань, самостійно вироблені етичні та естетичні імперативи, вміння критично мислити, формулювання та відстоювання власних поглядів.

Сучасна філософія демонструє полілогічність, поліфонізм різних методологічних позицій, різних сфер діяльності людини (науки, практики, мистецтва) та провокує до формування толерантного ставлення до різних інтелектуальних практик.

Цей курс розрахований не лише на засвоєння теоретичних знань але й на опанування світоглядних, етичних та естетичних практик стосовно професійної, соціальної, а також особистої сфери.

ТЕМА 1

ПРОБЛЕМА ТИПОЛОГІЗАЦІЇ ТА ПЕРІОДИЗАЦІЇ СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФІЇ

План

- 1.1 Філософія: критерії й підходи до періодизації та типологізації.
- 1.2 Стильова визначеність певних історичних періодів у розвитку філософії.
- 1.3 Типологізація сучасної філософії.

1.1 Філософія: критерії та підходи до періодизації та типологізації.

Філософія як особлива форма пізнання та опису світу виникає в VII - VI столітті до н. е. одразу в декількох регіонах світу: Китаї, Індії, Елладі. Ми можемо назвати безліч причин, які могли вплинути на виникнення такої унікальної розумової практики але насправді, мабуть, до кінця так і не зможемо зрозуміти, що послужило поштовхом для створення нової мови для опису світу, природи, людини та її розумових зусиль. Одне можна сказати точно, що для деяких людей, можливо, через ускладнення соціальних зв'язків була вже недостатньою міфологічна й релігійна форма систематизації знань про світ. Те, що філософія виникає в один час у різних регіонах, який Ясперс назвав «осьовим часом», свідчить, крім усього іншого, про невинуватий характер її виникнення. К. Ясперс пов'язує це з тим, що «Свідомість усвідомлювала свідомість, мислення робило своїм об'єктом мислення. Людське існування як історія стає тепер предметом роздумів. Люди відчують, знають, що в їх час, у сьогодні, починається щось виняткове. А це, зі свого боку, веде до усвідомлення того, що даному справжньому передувало нескінченне минуле». (1991).

Отже, певними чинниками формування не лише філософії але й знання про неї в часі можна назвати:

– звернення філософів до філософії як об'єкта вивчення. Цей процес починається з переказу тих ідей, що були в минулому через принцип доксографічного (від грец. Δόξα – думка, уявлення, та γράφῃ – записування, виклад) дослідження, коли презентована думка філософів минулого в роботах сучасників;

– певною мірою осучаснення ідей минулого, коли ці ідеї інтерпретуються та актуалізуються з огляду на специфіку сучасного контексту (без урахування автентичного, авторського розуміння);

– звернення до минулого в «позитивному» й «негативному сенсі», що передбачає або подовження, філіацію ідей або їх критику. Але і в першій, і в другій ситуації мова йде про діалог із мислителями минулого або із самим собою через їх посередництво.

Із часом відбувається перехід від доксографії до теоретичної науки через створення історії філософії. Перші спроби ми бачимо ще в Платона та Аристотеля, які надають нам уявлення про досократиків, які були позбавлені можливості говорити від власного імені за різних обставин. І в цьому разі філософія постає як історія ідей і проблем, де однією з найважливіших вважають проблему архе (першопочатку). І, можливо, саме з цього етапу ми можемо говорити про історію філософії але ще не актуальною є періодизація філософії. Віндельбанд В. «Історія філософії є процес розроблення європейськими народами та вираження в наукових поняттях їх світогляду й ставлення до життя» (1997).

Вважають, що періодизація історії філософії починається з Г. Гегеля, який доводив, що історія філософії не є історією філософських систем самих по собі, замкнених у своїй істинності, а лише сходинки розвитку й самопізнання абсолютної ідеї. І саме в цій іпостасі історія філософії має сенс.

Він виокремлював 2 періоди в історії філософії, а саме:

- 1) початок філософії в Греції, де думка доведена до ідеї з VI ст. до н. е. до V ст. н. е.;

- 2) германська філософія, де думка доведена до духу, поділена на 2 етапи: Середньовіччя та Новий час від Ф. Бекона (XVII).

«Будь яка система філософії є філософією своєї епохи; вона презентує ланку всього ланцюга духовного розвитку; отже вона може задовольняти лише ті інтереси, що відповідають епосі» (Гегель Г., бд).

Отже, об'єктом дослідження є філософія (історія філософії), що розгорнута в часі (періодизація) і визначає себе сутнісно через типологізацію.

Періодизація – логічна операція поділу з використанням хронологічного принципу. «Періодизація – це процес або дослідження категоризації минулого на дискретні, певні кількісно іменовані блоки часу» (Rabinowitz, 2014). Зазвичай це роблять для того, щоб полегшити вивчення й аналіз історії, розуміння поточних та історичних процесів, а також причинно-наслідкових зв'язків, що могли пов'язувати ці події.

Типологізація (від. латин. *Typos* – відбиток, форма, зразок і *logos* – слово, вчення) – метод наукового пізнання, за допомогою якого через створення ідеального об'єкта та співвіднесення його з дійсністю утворюється узагальнення.

Особливості зв'язку класифікації та типологізації:

- 1) критерій класифікації може бути випадковим, а критерій типологізації завжди сутнісний. Отже, можна говорити про зовнішнє та внутрішнє стосовно історико-філософського процесу. Зовнішня історія – це форми, у яких здійснювалася філософська думка, а внутрішня – це зміст, що підлягав обробленню. Гегель, говорячи про принцип відмінності між давниною й новим часом, звертає увагу на суб'єктивну свободу, що з'явилася разом із християнством і була водорозділом між епохами та світоглядами (Ріттер Й., 2011).
- 2) питання про періодизацію виникає тоді, коли з'являється необхідність у ретроспективі та взагалі постає питання розрізнення минулого й сьогодення. Наприклад, у міфологічній свідомості не може виникнути щось нове,

оскільки все рухається по колу, а тому немає предмета порівняння. Типологізація може існувати поза ретроспективою, оскільки орієнтована на незмінний зразок;

- 3) періодизація пов'язана з типологізацією, оскільки фіксує наявність певного зразка чи моделі, що віддзеркалює уявлення, характерні для того періоду – зразка світогляду, картини світу, уявлень про державу, людину, природу та ін. Наприклад, історія про Атлантиду – це і є уявлення про ідеальну державу, або античність – як ідеальний зразок зокрема й для наслідування в епоху Відродження тощо. Отже, ми одночасно здійснюємо типологізацію та періодизацію;
- 4) відмінності полягають у тому, що це різні форми логічних операцій. Типологізація передбачає створення ідеального зразка, з огляду на який можна розглядати всі інші форми залежно від різного ступеня наближення до нього. Періодизація – це логічна операція поділу, презентована поділом деякої цілісності, з огляду на певний критерій та певну послідовність. Тобто, це призводить до створення описових абстракцій, що забезпечують зручні терміни для періодів часу з порівняно стабільними характеристиками.

1.2 Стильова визначеність певних історичних періодів у розвитку філософії.

Звернення до стильової визначеності в історії філософії обумовлено такими характеристиками стилю:

- 1) стиль є формоутворювальним стосовно людської діяльності;
- 2) він є «способом опису та пояснення» а отже, способом аргументації стосовно вибору системи авторитетів у минулому (Горський В., 1981, с. 154);
- 3) «стиль завжди розглядають у співвідношенні з конкретними історичними обставинами та певною фундаментальною теорією» (Козинцева Т.). Отже,

стиль поєднує в собі як ознаки типологізації, так і ознаки періодизації.

Унаслідок використання періодизації ми можемо зафіксувати такі стильові характеристики філософського процесу:

1) наявність філіації ідей, презентованих послідовним розвитком певних ідей (наприклад, питання щодо природи загальних понять чи універсалій в Античності та Середньовіччі), подальшим розвитком філософських систем (наприклад, філософія Канта та неокантианство) тощо;

2) послідовну зміну ставлення до світу й людини, що фіксує перехід від цілого до частки як основи для трактування світу в європейській традиції: хаос (доантичний час) – космос (Античність) – бог (Середньовіччя) – людина творча (епоха Відродження) – людина як механізм (Новий час) – розум людини (епоха Просвітництва та XIX ст.) – людина як функція (XX ст.);

3) послідовну зміну мови, якою користуються для написання творів та формування категоріального апарату: давньогрецька (Античність), латина – (Середньовіччя, Відродження, XVII ст.), національні мови – (XVIII ст – XX ст), англійська мова – (кінець XX – початок XXI ст.);

4) зміну домінуючої світоглядної парадигми: міфологію, релігію, філософію, науку, науку у колоратації з літературою nonfiction;

5) послідовну корекцію розуміння та трактування базових філософських концептів: природи, людини, істини, суспільства, культури тощо.

Підходи до періодизацій:

1) Історико-філософський підхід, запропонований ще діячами епохи Відродження репрезентує одночасно можливість періодизації та типологізації. У межах цього підходу зберігається часова дискретна градація філософського процесу (періодизація) та конститується наявність ідеального зразка (типологізація). Отже, виокремлюють такі періоди: Античність, Середньовіччя, Відродження. Пізніше додають Новий час та Просвітництво, XIX століття, XXI століття).

Майже в кожному періоді ми можемо виокремити центральну ідею або парадигмальний концепт, що віддзеркалює специфіку світогляду певного періоду:

- Античність – ідея космоцентризму;
- Середньовіччя – ідея теоцентризму;
- Відродження – ідея антропоцентризму;
- Новий час та Просвітництво – ідея розуму;
- XIX століття – ідея розуму залишається але вона

опредмечує себе через діяльність і, починаючи з цього періоду, ми маємо стильову невизначеність унаслідок появи значної кількості різновекторних ідей;

– XX століття позиціонує себе через принцип попури (з фр. *pot-pourri*, буквально – суміш), що унеможлиблює наявність центру.

Існує *різновид історико-філософського підходу*, де присутні як елементи періодизації, так і типологізації: Античність, Середньовіччя, Сучасність.

1) Давня епоха: період тягнеться від 600 до 400 р. до н. е., де виокремлюють 2 періоди, кожний із яких передбачає свою проблематику. Об'єктом вивчення для першого є природа та пов'язана з нею проблема першопочатку. У другому періоді об'єктом вивчення постає людина, що є мірою всіх речей.

2) Середньовіччя охоплює час із 400 р. до н. е. до приблизно XV ст. У цьому періоді також виокремлюють дві епохи: платонічну, реалістичну, звернену до минулого (від св. Августина до св. Ансельма) та перипатетичну, номіналістичну, спрямовану до майбутнього.

3) Сучасна філософія починається з наукового та літературного відродження у XV столітті. Вона репрезентована 4 етапами:

- етап домінування онтологічної проблематики (Бруно, Декарт, Спіноза, Лейбніц);
- етап критичних роздумів та аналізу (нариса, що стосуються людського розуміння: Локк; Юм; Кант);
- етап метафізичної реконструкції (Фіхте, Гегель, Шопенгауер та ін.);

– етап різноманітних критичних та конструктивних тенденцій. (Rabinowitz A., 2014).

До характеристик цього підходу можна віднести:

- 1) кожний період обмежується різними часовими проміжками та має тенденцію до зменшення;
- 2) наявна цільова визначеність але до певного періоду;
- 3) здійснюється філіація ідей (кожна наступна філософська практика ґрунтується на попередній традиції);
- 4) парадигмальність філософського знання (тобто присутня домінуюча, авторитарна філософська позиція стосовно до альтернативних засобів філософського засвоєння світу (наприклад, європейська філософія і китайська філософія);
- 5) ігнорування маргінальних стосовно домінуючої, філософських тем;
- 6) умовність розподілення на періоди та упередженість стосовно значущості цих періодів.

II) Підхід за принципом зразковості

Можна визначити як мінімум 2 варіанти реалізації такого підходу:

1) класичний період – некласичний – постнекласичний:

- класичний – як зразковий (можливо від античності до XIX століття, у більш вузькому сенсі – XVII – XIX ст.);
- некласичний – умовно від К. Маркса до Е. Гуссерля (до середини XX ст.);
- постнекласичний – із другої половини XX ст. до сьогодення.

2) премодернізм – модернізм – постмодернізм:

- премодернізм – від античних часів – до сер. XIX століття;
- модернізм – від сер. XIX століття – до сер. XX століття;
- постмодернізм – від сер. XX століття – до сьогодення.

Аналізуючи підхід за принципом зразковості, ми повинні зафіксувати таке:

- 1) у цьому підході присутній зразок (парадигма), навколо якого формується історико-філософський процес: класичний період і модернізм;

2) підхід стосується європейської філософії, а тому саме європейську філософію розглядають як зразок для наслідування;

3) принцип зразковості на певному етапі призводить до кризи у філософії, оскільки вона, розвиваючись у межах домінуючої тематики, вичерпує свій потенціал;

4) у зв'язку з цим, у межах тієї самої тематики здійснюють пошук нових сенсів вже за межами європейського регіону (наприклад, А. Шопенгауер);

5) на кожному наступному етапі філософи обов'язково звертаються до традиції, модернізуючи її.

1.3 Типологізація сучасної філософії

Одним із нагальних питань сучасної філософії є питання щодо розуміння поняття «сучасний». Сучасна філософія може існувати в будь який період часу, якщо вона з ним корегується (наприклад, для сучасників Платона його філософія була сучасною). Крім того, у більш ширшому значенні будь яка філософія є сучасною, якщо вона зі своєю проблематикою вписується у *Мій* час, є для *Мене* актуальною (наприклад, та сама філософія Платона але у ХХ столітті). І останнє – сучасна філософія має відношення до періоду з 80-х років ХХ століття до сьогодні. У типологізації сучасної філософії враховують усі варіанти трактування але іноді з більшим акцентом на якомусь одному. Ми зупинимося на останньому.

Типологізація передбачає створення певного ідеального зразка або типу філософствування залежно від тематики досліджень, методологічних підходів, суб'єктів дослідження тощо. На цей час існує велика кількість таких типологізацій, ми звернемо увагу лише на декілька:

1) аналітична філософія – континентальна філософія;

2) феноменологія, екзистенціалізм, філософія життя, структуралізм, постструктуралізм, герменевтика, прагматизм тощо;

3) німецька філософія, українська філософія, американська філософія, французька філософія тощо;

4) домінуюча, парадигмальна філософія – лімінальна філософія, філософія Ad Marginem;

5) європейська філософія – африканська, латиноамериканська філософії;

6) лінгвістичний поворот, іконічний поворот, онтологічний поворот, медіальний поворот тощо;

Фіксуючи таке різноманіття підходів до типологізації сучасної філософії, ми повинні зрозуміти, що світ атомізується. Потреба у філософському знанні та способах філософського засвоєння світу стосовно різних форм дійсності актуалізується та індивідуалізується. Таке різноманіття підходів до типологізації обумовлено низкою причин:

1) процес глобалізації змінив характер комунікації та її форми, утворилась нова професійна спільнота філософів, що диктує певний пафос філософствування;

2) цей процес обмежується намаганням зберегти самоідентифікацію, що створює на перетині глобалізаційних та локальних процесів унікальний простір для рефлексії;

3) диджиталізація також опосередковано вплинула на розвиток філософії через полегшений доступ до інформації, значну швидкість поширення ідей, відкритість їх до інтерпретації, запозичення, обміну;

4) філософія почала шукати основи для свого подальшого розвитку й для своєї саморефлексії в незвичних для традиційної філософії сферах, обслуговуючи окремі напрямки розвитку людської думки та діяльності.

Кожна з типологізацій є умовною. Одна й та сама філософська система або філософ можуть стосуватися одразу декількох типологізацій. Але залишається обов'язковим для здійснення типологізації ідеальний зразок, до якого прагне той чи інший тип філософствування.

Аналітична та континентальна філософія – два мейнстрими сучасної філософії беруть за зразок мову опису проблем. Аналітична філософія звертається до мови науки, що повинна бути формалізована й не містити в собі «зайвих»

елементів повсякденної мови, а тому обирає єдину мову – англійську.

Континентальна філософія звертається до багатства мови національної, що містить у собі безліч можливостей для інтерпретації, а отже, є метафізичною, споглядальною. Звідси й різниця в підходах до об'єкта вивчення: аналітична філософія розділяє його на частини, а континентальна розглядає як цілісність.

Феноменологія, екзистенціалізм, філософія життя, структуралізм, герменевтика тощо – це лише частковий перелік сучасних філософських шкіл. Основою типологізації була особистість конкретного філософа та комплекс його ідей, що одержали підтримку з боку адептів.

Німецька, українська, американська, французька філософія тощо – цей перелік презентує типологізацію, пов'язану з можливостями та особливостями національної мови, якою створюють тексти та здійснюють процес мислення. Філософська національна мова є квінтесенцією ментальних, ідіоматичних, національних особливостей певних філософських дискурсів. Саме через національну філософську мову віддзеркалюється специфіка світовідчуття та світорозуміння народу.

Домінуюча, парадигмальна філософія – лімінальна філософія, філософія Ad Marginem – ця типологізація побудована на вирішенні питання співвідношення об'єкта та суб'єкта. Парадигмальна філософська традиція ґрунтується на ідеї дистанціювання суб'єкта від об'єкта. Суб'єкт може здійснювати процес самопізнання за допомогою філософської мови але не звертається до можливості самовизначення філософії через нетрадиційні для філософії сфери (мода, кіно, музика тощо), а також і мовою цих об'єктів.

Європейська філософія – африканська, латиноамериканська філософії тощо – така дихотомія своїм існуванням може завдячувати тому, що європейська культура, європейська філософія позиціонували себе як еталон стосовно

інших традицій. Унаслідок такого підходу всі традиції, які не прагнули до такого еталону, розглядались як другорядні.

Лінгвістичний, іконічний, онтологічний, медіальний поворот тощо – ця типологізація ставить перед дослідником декілька питань: що таке поворот у філософії та що кардинально змінюється у філософському аналізі дійсності. Поворот у філософії не передбачає використання інструментарію філософії як прикладного засобу для здійснення прагматичних цілей тієї чи іншої форми засвоєння світу, коли вона підійшла до необхідності теоретичного осмислення самої себе. Філософія як вища форма теоретичного знання намагається зрозуміти себе через різні форми та способи опису світу, використовуючи для цього не лише власну мову, термінологію але й мову науки, мистецтва, моди тощо. Поворот у філософії віддзеркалює намагання сучасної філософії перейти від прагматичного, прикладного способу опису дійсності до метафізичного, що має онтологічну значущість.

Отже, можна виокремити декілька загальних характеристик типологізації сучасної філософії:

- 1) зберігається в більшості випадків національна та етнічна спрямованість;
- 2) особливої уваги приділяють мові описання – формалізованій, національній, мові дослідження;
- 3) наявність домінуючої, парадигмальної філософії;
- 4) атомізація, індивідуалізація філософського процесу.

Крім того, треба вказати на деякі особливі ознаки сучасної філософії, що виявили себе також у типологізації. Розвиток наукового знання й домінування наукового способу засвоєння та опису світу спричинив звернення філософів до мови науки. Отже, філософи начебто намагаються додати наукоподібності філософській рефлексії. Зміна відбулася не лише в мові опису але й в об'єктах дослідження. Цей процес можна проілюструвати зацікавленістю темою штучного інтелекту, можливостями впливу механізмів як на людину окремо, так і на її спосіб пізнання й загалом питанням існування людини як людини.

Список літератури:

1. Віндельбанд В. (1997) История философии. URL: https://platona.net/load/knigi_po_filosofii/neokantianstvo/vindelband_v_istorija_filosofii/66-1-0-5219.
2. Гегель Г. Лекции по истории философии. URL: https://aldebaran.ru/author/gegel_georg_1/kniga_lekcii_po_istorii_filosofii/.
3. Горський В. С. Историко-философское истолкование текста. Київ : «Наукова думка», 1981. 206 с.
4. Ріттер Й. (2011) Метафізика і політика. URL: https://docs.google.com/viewer?url=http://ukrcenter.com/!FilesRepository/Literature_Upload3//7bf88d68-41cc-43d2-96e9-20731ac5a327.pdf.
5. Ясперс К. (1991) Смысл и назначение истории. URL: http://ec-dejavu.ru/j/Jaspers_axis.html.
6. Gunche (nd) History of Philosophy: Periodization of Western Philosophy. URL: [http://gunche.blogspot.com/2009/05/history-of-philosophy-periodization-of.html#:~:text=History%20of%20Philosophy%3A%20Periodization%20of%20Western%20Philosophy,-Periodization%20of%20any&text=Time%20is%20one%20such%20parameter,applied%20in%20any%20temporal%20phenomenon.&text=2\)%20Medieval%20Ages%3A%20It%20stretches,BC%20to%20about%2015th%20Century](http://gunche.blogspot.com/2009/05/history-of-philosophy-periodization-of.html#:~:text=History%20of%20Philosophy%3A%20Periodization%20of%20Western%20Philosophy,-Periodization%20of%20any&text=Time%20is%20one%20such%20parameter,applied%20in%20any%20temporal%20phenomenon.&text=2)%20Medieval%20Ages%3A%20It%20stretches,BC%20to%20about%2015th%20Century).
7. Rabinowitz Adam (2014) It's about time: historical periodization and Linked Ancient World Data. Institute for the Study of the Ancient World Papers. URL: <http://dlib.nyu.edu/awdl/isaw/isaw-papers/7/rabinowitz/>.

ТЕМА 2

МОДЕРНА ФІЛОСОФІЯ. ЕТАПИ ЇЇ РОЗВИТКУ, ОСНОВНІ ІДЕЇ ТА КОНЦЕПТИ

План

2.1 Передумови виникнення та основні характеристики модерної філософії.

2.2 Феномен новизни та концепт «молодості» в модерній філософії.

2.3 Формування «нового гуманізму».

2.1 Передумови виникнення та основні характеристики модерної філософії

Досліджуючи феномен модернізму у філософії, можна виокремити декілька питань що потребують пояснення: це проблема хронологічного статусу модернізму, співвідношення модернізму й модерну, передумови виникнення модернізму, конотації модернізму та його сутнісні ознаки.

Хронологічний статус модернізму (від лат. *modernus* – сучасний, недавній) до цього часу викликає багато інтерпретацій: від ствердження, що кожна епоха має свій модернізм (У. Еко) до ствердження, що модернізм починається з XVII століття. Ми вважаємо, що за допомогою модернізму описують період з кінця XIX до 70-х років XX ст.

Використання понять «модернізм» і «модерн» як взаємозамінних не є коректним, хоча трапляється досить часто. Модерн – це назва епохи, а модернізм – це інтелектуальна течія, за допомогою якої осмислюють та описують цю епоху.

Передумови виникнення модернізму:

– індустріалізація, що спричинила прискорення розвитку економіки;

– індивідуалізація професійної, зокрема інтелектуальної діяльності;

– культ науки й людини науки, спрямованої в майбутнє й може змінити світ;

– сегментація наукового знання, виокремлення наук, об'єктом вивчення яких є людина та суспільство: соціології, політології, культурології, психології, релігієзнавства, наукового сходознавства тощо;

– секуляризація (звільнення від церковного впливу) й детеологізація (звільнення від релігійного впливу) суспільства;
– зміна світоглядних, ціннісних і моральних імперативів.

Однією з найістотніших ознак модернізму є формування нової мови для розуміння, трактовки й опису світу. І саме через мову репрезентують різноманіття суб'єктів цього розуміння (мистецтво, науку, філософію, релігію). Цей процес розгортається й через запозичення незвичних для філософії образів, ідей і метафор із неєвропейських філософських традицій, мистецтва, науки та через створення неологізмів.

Модернізм у мистецтві розглядають і як окремий стиль, і як спрямованість пошуків митців цього часу. Через формування нової художньої мови митець переходить від віддзеркалення сутності до гри з формою; від спрямованості на сприймальну сторону – глядача, слухача до зосередженості на собі та своєму мистецтві. Тобто об'єктом пізнання постає саме мистецтво, що не звертається до ідеалу поза власним існуванням.

Модернізм розглядають як **стан оновлення**. Модерністи стверджували, що європейська культура та філософія вичерпали себе й тому треба звертатися до того, що раніше вважали маргінальним, наприклад до східної культури.

Крім вищезазначених характеристик модернізму, треба зазначити ще й ті ознаки, які є специфічними саме для філософії модернізму:

1) модернізм у філософії, відійшовши від ідеї абсолюту, звертається до прагматичної складової дійсності. Саме активна діяльність, спрямована на перетворення світу й самого мислителя постає пафосом модернізму;

2) плюральність поняття буття, що проявляє себе через іраціональну «світову волю» Шопенгауера, логічні значення, мову, екзистенцію тощо:

– наприклад, «принцип онтологічної відносності» Куайна, де стверджується, що знання про об'єкт можливо лише через мову певної теорії, а використання цього знання потребує метатеорії, а тому основною є проблема перекладу;

– буття постає у Гайдеггера як людське, тобто призначенням людини є слухати оклик буття та відповідати на нього через мову («Мова – дім буття»), поза цим призначенням людина є «працююча тварина»;

– «буття-в-собі» (феноменальне) та «буття-для-себе» (буття невідрефлексованого cogito) обумовлює недостатність свідомості, що компенсується «проектом самого себе», що неможливо здійснити без «буття-з-іншим»;

3) відмова від ідеї «наперед визначеної гармонії» (впорядкований космос, задум Бога, природний порядок, абсолютний розум), що обумовлює ідею хаосу (в синергетиці як дослідження нелінійних процесів).

2.2 Феномен новизни та концепт «молодості» в модерній філософії

Одним із найпотужніших але недостатньо досліджених концептів і метафор модернізму є молодість, що актуалізується через нігілізм, антитрадиціоналізм, антинормативізм, бунт.

Нігілізм (від лат. Nihil – ніщо) – заперечення естетичних, етичних, культурних цінностей минулого. Наприкінці ХІХ століття виникли певні умови, що спричинили просування нігілістичних поглядів, а саме:

1) криза у культурі, у філософії, що вже не могли існувати й розвиватися в межах світоглядних парадигм минулого;

2) танатологічні мотиви в трактовці світу й людини («Присмерк Європи», «смерть Бога», «смерть людини» тощо);

3) апокаліптичні настрої, обумовлені переходом в інше століття й передчуттям митцями майбутніх катастроф;

4) криза християнства.

Нігілістичні настрої не залишались лише на рівні теорії, гучних маніфестів представників авангардного мистецтва але й переходили в дії через бунт, протест, анархічні заклики тощо.

Антитрадиціоналізм – заперечення превалювання анонімності, обов'язковості, наслідування традиції. Наслідування традиції не потребує власних розумових зусиль для розуміння її необхідності. Людина в межах традиціоналістських настанов залишається виконавцем волі анонімного абсолютного суб'єкта (суб'єктом може бути Бог, колективний предок тощо). Тобто, окрема людина не повинна мислити себе через категорію особистості, індивідуальності, вона є лише черговою копією колективного «Я». Антитрадиціоналізм оспівував могутність розуму окремої людини (наприклад, робінзонада Ж. Верна «Таємничий острів») і руйнував віру в авторитети.

Антинормативізм – заперечення абсолютизації належного у сфері етики, естетики. Це призводить до руйнування усталених норм естетичного (традиційного художнього ідеалу, співвідношення прекрасного й потворного тощо), етичного (норм моралі як світської, так і релігійної, систем цінностей) і філософського (створення нової мови опису на межі між художньою та філософською, руйнування протистояння суб'єкта та об'єкта тощо). Антинормативізм є антиномічним і релятивним оскільки руйнуючи всі норми ми все одно повинні їх створювати, а створюючи знов руйнувати.

Феномен перманентної новизни як необхідності не зупинятися ні на крок і завжди творити нове призводить до перманентного заперечення вже створеного. Перманентна новизна є віддзеркаленням нестримного руху вперед. Але в цьому русі не важлива конкретна мета, бо метою є сам рух. Отже, новизна презентована як інтенція на майбутнє, а тому вона не має конститутивних ознак, тому що кожна ознака руйнує сам феномен новизни.

Використовуючи концепти «молодість» і «новизна», модернізм намагається створити нову естетику, етику та філософію, ознаками яких є:

1) ствердження що нове як «інше» є умовою кращого та ознакою новацій, змін;

2) заперечення «старого» не лише як віджилого а як такого, що заважає рухатися вперед. Тим самим унеможлиблюється необхідність рефлексії, оскільки не фіксується її об'єкт;

3) упевненість, що минуле не є цікавим тому, що є відомим, а майбутнє – невідоме, а тому викликає цікавість і дарує надію. У цьому майбутньому є безліч варіантів розвитку подій, отже й окрема людина може вплинути на розвиток людства;

4) формування «можливих світів» розвитку мови, якою можна й розуміти, і описувати світ. Можна гратися словами, конструюючи власну мову – художню, філософську (ідеї примітивізму, інфантилізму, інтуїтивізму).

2.3 Формування «нового гуманізму»

Гуманізм (лат. *humanitas* – «людяність») – поняття, що виникло в період Відродження та пов'язане зі світським знанням. Першими гуманістами вважали викладачів латини, які намагалися повернути цій мові античну красу й викладати її поза впливом християнства. Отже, світське знання відокремлювали від релігійного.

Згодом під гуманізмом почали розуміти інтелектуальну течію, представники якої розглядали людину як найвищу цінність. Це зі свого боку було пов'язано з релігійною, християнською традицією, згідно з якою людина створена за образом та подобою Божою.

У XIX столітті християнство переживає кризу, руйнуються традиційні норми співіснування й людина втрачає свій божественний абсолютний ідеал. Але сама людина залишається, а отже з'являються нові форми та трактовки гуманізму.

1) Звертаючись до історії людства, Ф. Ніцше зазначив, що люди рухаються до своєї загибелі, оскільки спрямовують свої зусилля на збереження традицій і втратили жагу до життя. Отже потрібно побороти в собі людське як слабке, немічне, хворобливе та рухатися до «надлюдини», яка володіє собою, створює власну систему цінностей і якій належить світ.

2) Екзистенціалісти вважають що існування передуге сутності, а отже людина народжується лише маючи можливість

стати людиною, вона є проєктом самої себе і повинна рухатися через складнощі свого існування до розуміння власної сутності. Лише від людини залежить як вона буде здійснювати цей проєкт. Здійснюючи його, людина повинна пам'ятати, що вона моделює не лише своє майбутнє але й інших людей.

3) Досліджуючи природу неврозів, З. Фрейд приходять до висновку, що сучасна йому культура має репресивний щодо окремої людини характер. Він вважає, що «платою за культурний прогрес є збиток щастя внаслідок зростання почуття провини». Отже, культурне загальнолюдське «Над-Я», намагаючись зупинити прояви агресивності людини, сприяє формуванню невротичної особистості. Завдяки культурним табу в підсвідомості людини зростає рівень агресивності, що може призвести або до психічних захворювань, або до самознищення людства.

4) Прагматизм (від грец. – діло, дія) – філософська течія, послідовники якої вважають, що знання людини й розуміння істини повністю залежать від життя та дій конкретної людини. Тобто, якщо концепція, теорія, знання, віра приносять людині користь, верифікуються в практиці її життя, можуть мати якісь результати або задовольняти потреби, то в такому разі вони постають як істинні.

5) Постгуманізм – філософська концепція, що конститує відмову від ідеї антропоцентризму. Визнаючи ідею еволюції, послідовники постгуманізму стверджують, що в процесі еволюції об'єкт гуманізму (людина) постійно змінюється, тобто, наприклад людина XIII століття і людина XXI століття – це різні істоти. Отже, об'єкт гуманізму відсутній. Еволюція людини має відбуватися завдяки кооптації, наприклад, людини і механізму, що призведе до появи нового виду.

6) Трансгуманізм (від лат. trans – через, за і homo — людина) – філософська концепція, що керується ідеями еволюціонізму. Послідовники трансгуманізму пропагують необхідність керованої еволюції людини з використанням сучасних технологій. Головні ідеї трансгуманістів: позбавити людину страждань і фізичної смерті, удосконалити її

інтелектуальні, фізичні можливості й за допомогою досягнень технічного прогресу сприяти формуванню постлюдини.

Список літератури

1. Криман А. (2019) Идея постчеловека: сравнительный анализ трансгуманизма и постгуманизма. Философские науки / Russ. J. Philos. Sci. 62(4) Москва. DOI: 10.30727/0235-1188-2019-62-4-132-147 с.132-147.
2. Можейко М. (2001) Молодость. Постмодернизм. Энциклопедия URL: <http://www.infoliolib.info/philos/postmod/molodost.html>.
3. Новейший философский словарь Минск: Интерпрессервис, 2001. 1280 с.
4. Ольшанский Д. (2004) Основы идеологии модернизма. URL: <http://anthropology.ru/ru/text/olshanskiy-da/osnovy-ideologii-modernizma>.
5. Сартр Ж. (бд) Экзистенциализм – это гуманизм. URL: <http://psylib.org.ua/books/sartr01/>.
6. Трансгуманизм (бд). URL: <https://sites.google.com/site/transgumanizm123456/>.
7. Фрейд З. (бд) Недовольство культурой. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/Freid/ned_kult.php.

ТЕМА 3 ПОСТМОДЕРНА ФІЛОСОФІЯ. МЕЙНСТРИМИ ТА ПРОЄКТИ ПОСТМОДЕРНІЗМУ

План

3.1 Постмодерн як чиста процесуальність та постмодернізм як рефлексія.

3.2 Мейнстрими постмодернізму.

3.3 Шизоаналітичний, номадологічний та текстологічний проекти постмодернізму.

3.1 Постмодерн як чиста процесуальність та постмодернізм як рефлексія

Поняття постмодерну та постмодернізму мають вже досить довгу історію, починаючи з 60 – 70 років ХХ століття але до цього часу точаться суперечки як щодо рефлексії стосовно цих понять, так і щодо самовизначення постмодерністів. Постмодерністами прийнято називати французьких філософів - постструктуралістів – М. Фуко, Ж. Бодрійяра, Ж.-Ф. Ліотара, Ж. Дерріда. Хоча, наприклад, М. Фуко та Ж. Бодрійяр не вважали себе представниками цієї філософської течії. Це можна пояснити як невизначеністю самого терміна, так і перетворенням постмодернізму на модний напрямок філософського теоретизування.

Першим питанням, що потребує адекватної відповіді є виявлення причин, які передували постмодернізму. Американський критик Фр. Джеймісон вважає, що поштовхом до появи постмодернізму були відчуття майбутнього апокаліпсису або спасіння та кризи, що вплинули на всі сфери людської діяльності. Саме тому він стверджує, що постмодернізм є культурним простором нової світової системи пізнього капіталізму. Ознаками постмодернізму критик вважає:

- знищення межі між високою та масовою культурами;
- нові форми приватної темпоральності;
- трансформацію «реального» в безліч псевдоподій.

Як стверджує Ю. Хабермас, ми можемо говорити про сучасність як незавершений модерн: «..із помилок екстравагантних програм скасування культури нам швидше необхідно винести уроки, ніж визнати поразку модерну та його проекту».

Автор дослідження «Стан постмодерну» Ф. Ліотар пояснює появу постмодерну кризовими явищами в культурі, обумовленими зміною «правил гри» в науці, мистецтві, літературі. Визначаючи стан знання в сучасних суспільствах, він

приходить до висновку, що постмодерн є недовірою до метанаративів.

Отже, постмодерн виникає внаслідок кризових явищ середини ХХ століття. Складність виявлення його сутнісних ознак можна пояснити відсутністю статичності постмодерну, саме тому його розглядають як стан відкритості, невизначеності, перманентної рухливості.

Постмодерн розглядають як:

- 1) поняття, яким позначають історичний період із середини ХХ століття до нашого часу;
- 2) постсучасність, що розгортається поза часом у стані завершеності історії, чиста процесуальність;
- 3) продовження проєкту модерну;
- 4) деякий історичний період, який пов'язаний із соціальною філософією.

Постмодерн є амбівалентним за своєю природою тому, що він є одночасно і продовженням модерну, і його запереченням.

Постмодерн і постмодернізм не є тотожними поняттями. Постмодернізм так само як і постмодерн має декілька інтерпретацій, що пов'язано як зі складністю самого явища, так і багатозначністю поняття. Під постмодернізмом у широкому сенсі розуміють:

- 1) рух у філософії, соціальній теорії;
- 2) самостійний художній стиль у мистецтві;
- 3) культурний простір репрезентації пізнього капіталізму.

Незважаючи на різні підходи до розуміння постмодернізму, можна зафіксувати таке: постмодернізм є рефлексією (філософською, політичною, економічною, культурною, естетичною, етичною, мистецькою) щодо сучасності. І саме тому незрозумілим є іноді виникаючі звинувачення постмодернізму в наявних змінах. Постмодернізм є лише формою віддзеркалення сучасності через можливості мов науки, філософії, мистецтва.

Однією із важливих ознак постмодернізму є колаборація філософії та мистецтва. Мистецтво безпосередньо віддзеркалює процесуальність сучасності саме через візуальні його види.

Створення простору, маніпуляція з простором, рухом через архітектуру, кіномистецтво, дизайн, рекламу, відео-арт тощо є ознакою віртуалізації дійсності. Кожна особистість може не лише відчути себе творцем світу але й повірити в його існування.

3.2 Мейнстрими постмодернізму

Специфіка постмодерністських концептів полягає в перетіканні однієї ідеї в іншу, взаємозв'язок і взаємообумовленість кожного з мейнстримів, тому формулювання їх є досить умовним. Отже, можна виокремити такі мейнстрими:

- 1) **відмова від метанаративів** – великих оповідань (онто-, телео-, фоно-, фалло-, тео-, лого- та інших центримів);
- 2) **плюралізм, поліваріативність, полілог;**
- 3) **відмова від бінарних опозицій** (суб'єкт – об'єкт; чоловіче – жіноче; центр – периферія);
- 4) **сегментованість** (іронія, хаос, колаж).

Метанаратив – велике оповідання, що нав'язує суспільству певний образ думок, певне трактування істини, добра, краси, можливого майбутнього тощо. Метанаративи виявляють себе через нормування історичного процесу, владні інтенції та інституції, формування стереотипів, нав'язування традицій, конструювання штучної реальності під впливом різних дискурсивних практик, обов'язкову ієрархічність.

Ф. Ліотар розглядає постмодернізм як руйнування метанаративів. Це руйнування позиціонує себе через відмову від єдиної картини світу, побудованої на онто-, телео-, фоно-, фалло-тео-, лого- та інших центримах. Саме завдяки єдиній картині світу формується ієрархія владних інституцій (держави, державного апарату, в'язниці, лікарні, школи, інститутів тощо), що мають репресивний характер. Для запобігання перетворенню знання на ідеологію необхідно створювати малі історії, де панують гра випадку, хаос, анархія.

Унаслідок такого руйнування формується **плюральный світ**, відкритий до поліваріативної інтерпретації та полілогу.

Плюралізм (від лат. *pluralis* – множинний) передбачає рівноправне існування різних підходів до розуміння буття, знання, пізнання тощо. Це, зі свого боку, спричиняє формування простору для взаємодії через діалог, полілог.

Відмова від бінарних опозицій або великих дихотомій є необхідною тому, що вони призводять до тотальності конфлікту, боротьби, необхідності панування одного над іншим, тому треба перевернути опозиції через руйнування їх елементів (смерть суб'єкта, симуляція, різоматоза тощо), через релятивізацію їх відношень.

Табування теми смерті в європейській традиції перетворюється на її переосмислення, коли вона постає не як елемент сакрального світу, а як світський, відкритий для інтерпретації феномен.

Смерть не підкоряється концептуалізації, вона за межами істини але завжди «тут», а тому не існує в культурі логоцентризму. Власне смерть і є межею, станом переходу через акт умирання, а філософія – це практика умирання. Мова йде про метафізичну смерть як смерть суб'єкта.

Ознаками смерті суб'єкта можна вважатися такі:

1) «Я» відчуває себе та світ як «Воно», описує його в безособовому тексті, отже вже не є «Я»;

2) «Я» повинно ідентифікувати себе як «Я», тобто фіксувати в статистиці але дискретне розуміння «Я» знищує його. Суб'єкт сьогоднішнього висловлювання не співпадає з суб'єктом вчорашнього досвіду, отже суб'єкта не існує;

3) феномен «Я» – історично та культурно артикульований, отже як виникає в певний момент, так і може зникнути;

4) суб'єкт не існує поза об'єктом, а тому суб'єкт не може бути автономним і незалежним від об'єкта, отже не існує абсолютного «Я».

Отже, внаслідок смерті суб'єкта, конститується безособове поле, де зникає самототожність самосвідомості. Смерть суб'єкта артикулюється й через інші форми примусовості, наприклад, смерть автора. Ми всі одночасно є як авторами

метатексту, так і його читачами, отже диктат автора як і його відповідальність уже не є абсолютними величинами.

Симуляція – (Бодрійяр) – заміна реального знаками реального. Унаслідок симуляції створюються продукти гіперреальності – симулякри. Віддзеркалення дійсного перетворюється на штучне створення реальності за допомогою знаків, що не мають реального існування. Може бути два варіанти презентації симулякра: коли знак приховує відсутність оригінала й коли знак перетворюється на власний симулякр. Наприклад, «розп'ятий хлопчик» є симулякром гіперреальності, де панують «бандерівці».

Симулюються влада, інформація, виробництво, думка. У процесі симуляції не створюються смисли, а відбувається маніпулювання знаками. Віддзеркалення реальності у формах та образах істини, добра й краси перетворюються на знаки цих образів, а потім на знаки знаків до тих пір, поки не релятивізуються істина, добро та краса.

Ризома (від фр. rhizome – «кореневище») – термін постомодернізму, що презентує перехід від кореня до кореневища, від ієрархічного, структурованого побудованого світу до потенційної нескінченності, відсутності центру, основи, парадигмальності. З часів появи християнства й до середини ХХ століття світ, розвиток суспільства, знання розглядали через принцип росту дерева, лінійно, коли єдиний стовбур (метанаратив) визначав спрямованість руху.

Принцип росту трави (ризوما) презентує безліч варіантів розвитку позавладних імперативів. У зв'язку з цим можна говорити про мережеву структуру функціонування сучасного суспільства, знання, політики, економіки, культури тощо.

Сегментованість (від лат. segmentum – відрізок) – результат процесу членування на невеликі групи (сегменти). Сегментація проявляється в таких факторах:

- індивідуалізації процесу виробництва;
- кастомізації товарів і послуг;
- атомізації сприйняття світу завдяки віртуальній і доповненій реальності;

– соціальному розшаруванні

Людство припиняє мислити себе через великі оповідання, співвідносити себе з великими спільнотами. Це є результатом втрати почуття історії, де немає минулого (премодернізм), немає майбутнього (модернізм) а є тільки сьогодні, перманентне теперішнє. Унаслідок атомізації власного існування світ для людини постає як позбавлений мети, неструктурований і невпорядкований хаос.

Криза систем цінностей, етичних та естетичних імперативів призводить до необхідності формулювати власне уявлення про світ, красу, істину, добро, побудоване на іронічному ставленні до усталених норм і правил. Іронічність породжує майже нескінчені можливості для створення свого унікального та неповторного розуміння істини, добра й краси. Через колаж (від фр. *collage* – приклеювання), пастиш (від італ. *pasticcio* – опера, складена з уривків інших опер, суміш, попури), поєднуючи елементи різних учень, підходів, бачень у сучасної людини формується уявлення про власну всемогутність.

3.3 Текстологічний, номадологічний та шизоаналітичний проекти постмодернізму.

Проект (від лат. *projectus*, «кинутий уперед», «випнутий») у постмодерній філософії віддзеркалює особливість незавершеності постмодернізму та його реакцію на перманентне теперішнє. Найбільш потужними проектами можна назвати:

- **текстологічний;**
- **номадологічний;**
- **шизоаналітичний.**

Текстологічний проект (Ж. Дерріда, Р. Барт) пов'язаний із розумінням усього існуючого як тексту, відкритого для інтерпретацій, цитування, пародіювання. У нього немає автора тому, що цей текст після створення вже не залежить від нього. Кожного разу під час читання тексту його сприймають по іншому, а отже він і є іншим залежно від контексту, досвіду читача та власних інтенцій.

У межах текстологічного проєкту формуються та формулюються такі феномени:

1) **інтертекстуальність** – текст у вигляді полілогу різних текстів через цитування, плагіат тощо. Кожний текст є потенційно компілятивним, запозиченим через звернення до ідей, фраз, думок, досвіду інших авторів у явній чи неявній формі;

2) **паратекстуальність** – співвіднесеність тексту зі своєю частиною через епіграф, назву, передмову, що є «охоронцями» або «дороговказами» для читача.

3) **метатекстуальність** репрезентує співвіднесеність тексту з контекстом. Тобто текст формується автором завдяки метатексту у вигляді досвіду, світогляду, системи цінностей, знання інших текстів, життєвих обставин тощо.

Ці феномени одержують свій «голос», а також унікальний сенс завдяки поняттям «деконструкція», «пустий знак», «метафора», «слід», «дискурс» тощо.

Деконструкція – практика руйнування стереотипів щодо тексту методом, наприклад, уписування цього тексту в незвичний для нього контекст.

Пустий знак – презумпція самодостатності знаку поза контекстом та інтерпретацією.

Метафора – перенесення властивостей одного предмета (явища, процесу) на інший, що створює можливість для безлічі інтерпретацій.

Слід – можливість іншого, фіксація стану переходу. Специфіка сліду в тому, що він зникає майже одразу на момент фіксації.

Дискурс (блукати) – набір мовних практик, що створюють певний континуум. У випадках регламентування дискурс може біти політичним, владним, релігійним, науковим тощо).

Номадологічний проєкт (Ж. Делез, Ф. Гваттарі) орієнтований на відмову від жорсткої детермінації та бінарних опозицій. Номадологія (номад – кочовик) презентує не лінійний, а мережевий принцип самоорганізації, де сучасний кочовик не закріплений за певною територією, а привласнює її собі.

Номадична культура презентована через ризому, що є поліморфною, принципово креативною та багатовекторною, де всі варіанти розвитку є рівнозначними. Різома може розриватися в будь-якому місці та вибудовувати нову лінію. Вона не має ні початку, ні кінця. В сучасному суспільстві номад – це людина у віртуальному просторі, що будує свою фрагментовану комунікацію в мережі інтернет-зв'язку.

Усупереч античній традиції структурування Хаосу та створення Космосу (упорядкованості), різома постає як щось хаотичне та впорядковане у своїй хаотичності, тобто це вже не Хаос, але ще й не Космос. Аструктурна різома презентована через образ Хаосмосу.

Хаосмос не може трактуватися ні в межах порядку космосу, ні як просто хаотичний. Хаосмос – це гра нонсенсу та смислу, відмова від структурованості буття та реальності, ацентризм, відмова від жорсткого детермінізму, заперечення смислу, що належить об'єкту й може відкритися суб'єкту. А отже Хаосмос є відкритою для інтерпретацій неструктурованою формою існування нескінчених потенцій, метафорою нестабільності та балансування. У цьому Хаосмосі не може бути наперед визначених правил, вони виникають і змінюються в реалізації кожній із потенцій.

Шизоаналітичний (розколоти) проєкт, з огляду на критику класичного психоаналізу З. Фрейда, заперечує редукцію виробництва бажання до Едипового комплексу та персоніфікацію бажань. Джеймісон виділив дві ознаки постмодерну:

1) шизофренія (в культурологічному сенсі) – відображає уявлення децентрованого суб'єкта епохи постмодерну. Вона полягає в тому що, споживаючи інформацію або пізнаючи світ як наратив і послідовність ланцюжків, які розриваються, людина перетворюється на децентрований суб'єкт. Децентрований суб'єкт

– втрачає темпоральні уявлення про минуле та сьогодення тому, що для нього все є справжнім;

– втрачає афекти: більше немає глибинних психологічних переживань.

У зв'язку з цим треба побороти «едипізацію несвідомого», що виявляє собою елімінацію «реального» із механізмів несвідомого, де бажання виробляють сновидіння та фантоми. Лібіді не пов'язано лише із сімейними трагедіями (невротик) – треба враховувати вплив соціальних інвестицій. Взагалі треба відмовитися від будь яких форм редукції (персоніфікація психіки через ерос, над-Я, Воно тощо) виробництва бажань.

Фрейдизм недооцінює соціальний вимір бажань, марксизм недооцінює роль бажань у процесі виробництва. Бажання не є елементом ідеологічних уявлень (марксизм). Але несвідоме як і шизофренія функціонують як виробництва бажань. Машинами бажань є тіло без органів, свідомість людини. Тіло без органів – це безліч потенцій, номадичних сингулярностей. Звідси потрібно перейти від шизофренії пасивної (що лікують в лікарнях) до шизофренії активної. Для цього потрібно звернення не до індивідуальних бажань, що формуються під впливом колективних, соціальних факторів, а до трансцендентального несвідомого.

Якщо надати детерміновану роль потребам людини (наприклад у Г. Маркузе), то ми конституюємо насильницькі маніпуляції соціуму стосовно людини. Є лише бажання та соціальність. Норматування суб'єкта – є перехід до прослуховування свого власного шизо.

2) Друга категорія у сфері cultural studies – це пастіш (Р. Дайер «Пастіш»). Фр. Джеймісон був одним із перших, хто застосовує цю категорію для опису культури.

Пастіш – це біла, безцільна, порожня пародія, що не має на меті осміяння. Це відтворення стилів минулого. Змішання стилів не несе в собі нічого більше, тобто постмодерн не виробляє нового але лише копіює.

Список літератури

1. Андерсон Перри (бд) Истоки постмодерна. URL: <http://socio.karazin.ua/resources/799275cfd3af1fcd7d961cc252bce081.pdf>.

2. Джеймсон Фредрик (1991) Постмодернизм или культурная логика позднего капитализма. URL: [http://socium.ge/downloads/komunikacisteoria/eng/Jameson.%20Postmodernism,%20or%20The%20cultural%20logic%20of%20late%20capitalism%20\(1991\).pdf](http://socium.ge/downloads/komunikacisteoria/eng/Jameson.%20Postmodernism,%20or%20The%20cultural%20logic%20of%20late%20capitalism%20(1991).pdf).
3. Лиотар Ж. (бд) Состояние постмодерна. URL: <HTTPS://GTMARKET.RU/LIBRARY/BASIS/3097>.
4. Новейший философский словарь. Минск : Интерпресссервис, 2001. 1280 с.
5. Хабермас Ю. (бд) Модерн – незавершенный проект. URL: https://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Article/Наb_Modern.php.

ТЕМА 4

ПОСТПОСТМОДЕРНІЗМ – НАПЕРЕДВИЗНАЧЕНІСТЬ РЕФЛЕКСИВНОГО ДО ДІЙСНОГО

План

- 4.1 Постпостмодернізм: умови виникнення й підходи до класифікації.
- 4.2 Культурологічні аспекти постпостмодернізму.
- 4.3 Технологічні аспекти постпостмодернізму.

4.1 Постпостмодернізм: умови виникнення й підходи до класифікації

Починаючи з 90-х років ХХ століття мистецтвознавці, культурологи, філософи, соціологи, митці починають говорити про кінець постмодернізму. Одночасно з рефлексією щодо умов і наслідків руйнування постмодерністського дискурсу з'являється значна кількість неологізмів, за допомогою яких намагаються ідентифікувати сучасний стан після постмодернізму.

По-перше, варто зазначити, що загальна назва всіх нових течій і проєктів – постпостмодернізм, або after-постмодернізм

відсилає до попередньої епохи постмодернізму. Це демонструє в новій течії продовження розвитку та модифікації попередніх мейнстримів і концептів. Але назва «постпостмодернізм» має амбівалентну природу, оскільки не корегується із самоназвами новітніх течій, де відсутній префікс «пост-».

Ніколас Ставрис, англійський культуролог вважає, що сучасність є перехідним періодом, який зберігає в собі характеристики постмодернізму та одночасно відходить від нього. Нові загрози перед людством (зміна клімату та тероризм) менш відчутні але й тому більш тривожні. Нові течії звертаються до неореалізму всупереч постмодернізму, щоб повернути самість, реальність та істину.

Девід Рудрам, англійський лінгвіст і філософ вважає, що поява нових модернізмів пов'язана не із запереченням постмодернізму. Ідея постсучасності не віддзеркалювала саму сучасність і тому початок ХХІ століття не є епохою постмодернізму, а лише презентує різноманітні способи відчуття та опису світу.

Постпостмодернізм сьогодні вживають як парасольковий термін, у межах якого співіснують різні концепції, що підпадають під цю мову опису. Інше значення терміна – авторська концепція, що називається «постпостмодернізм», яку запропонував Дж. Нілон у своїй книзі «Постпостмодернізм, або Культурна логіка актуального капіталізму».

По-друге, дослідники та представники постпостмодернізму по-різному визначають своє відношення до попередньої традиції від заперечення її існування до продовження її іншими засобами та в інших формах:

– постмодерн сьогодні вже не в моді (С. Леш – англійський соціолог) або відходить у минуле (Дж. Александер – американський соціолог);

– постмодерн переходить у наступну стадію ультрамодерну та постає як «гіпермодерн», «гіперсучасність» (канадські дослідники А. Крокер і Д. Кук);

– англійський соціолог Е. Гідденс вважав, що термін «постмодерн» не є релевантним щодо сучасності та запропонував концепцію радикалізації модерну.

По-третє, у нових течіях зберігається риторика та пафос модернізму, наприклад через форму маніфесту: «Маніфест метамодерніста», «Маніфест альтермодернізму».

По-четверте, незважаючи на досить коротку історію існування та значну кількість різновекторних течій постпостмодернізму, деякі дослідники намагаються класифікувати їх.

1) М. А. Можейко (білоруський філософ) вважає постпостмодернізм «сучасною версією розвитку постмодерністської філософії» та виокремлює два вектори його трансформації: «вектор програмного неокласицизму» та «комунікаційний вектор» (2001).

2) В. В. Савчук (російський філософ) презентує умовне розподілення всіх концепцій постпостмодернізму та три категорії:

– «Перша – це ті автори, які працюють із культурою та шукають знаки часу або мови опису епохи, з огляду на кінематограф, музику, архітектуру, живопис, літературу, на чому теж робив акцент Джеймісон. Вони йдуть по його стопах і використовують його дискурсивні та методологічні напрацювання (метамодернізм, гіпермодернізм, альтермодернізм, реновалізм, перформатизм)»;

– «Друга категорія – автори, які згадують трансформації суспільства. Вони звертаються до інтернету, цифровізації, диджиталізації, технологізації. Вони менш уразливі для критики, оскільки говорять, що не лише живопис і кіно змінилися, а змінився сам спосіб існування, нашого спілкування, комунікації. (концепції автомодернізму й диджимодернізму)»;

– «Третя категорія постпостмодернізму – автори роблять акцент на змінах капіталізму, а не постмодернізму. (капіталістичний реалізм англ. філософа й культуролога М. Фішера та концепція постпостмодернізму амер. теоретика культури й літературознавця Дж. Нілон)».

4.2 Культурологічні аспекти постпостмодернізму

У 2015 році вийшла збірка «На зміну постмодерну».

Антологія творів мистецтва і культури на початку 21 століття», побудована дуальним способом і де репрезентовані доводи щодо неактуальності постмодернізму через заперечення або через можливі сценарії подальшого розвитку. Ця збірка надала можливість висловитися майже всім найбільш вагомим течіям і напрямкам постпостмодернізму. В антології репрезентовані: ремодернізм (Б. Чайлдиш, Ч. Томсон), гіпермодернізм (Ж. Ліповецький), автомодернізм (Р. Семюелс), альтермодернізм (Н. Бурріо), диджимодернізм (А. Кірбі), метамодернізм (Т. Вермюлен, Р. ван ден Аккер), перформатизм (Р. Ешельман) тощо.

Умовно ці новітні течії можна поділити на два напрямки залежно від загального спрямування: культурологічний і технологічний. До культурологічного можна віднести альтермодернізм, метамодернізм, гіпермодернізм, ремодернізм, перформатизм.

Перформатизм (Р. Ешельман), намагаючись уникнути пастки постмодернізму стосовно пошуків сенсу, пропонує використовувати механізм, що унеможливорює вплив постмодернізму через звичайні для нього практики. Ешельман пропонує звернутися до перформансу але в його новому значенні, що презентує практику збереження суб'єкта. Саме через таку форму є можливість:

- позбавитися диктату контексту, створивши замкнену на собі цілісність;
- виконати месіанську роль у процесі визволення інших суб'єктів;
- реалізувати тенденцію до створення хронотопів, де випадковість є прерогативою суб'єкта;
- здійснити перехід від симуляції до матеріальності та суб'єктивності;
- рухатися до метафізичного оптимізму, що обумовлює інтенцію до трансцендентного.

Гіпермодернізм став відомий завдяки французькому соціальному філософу Ж. Липовецькому. Цю концепцію запропоновано як альтернативу постмодернізму. Гіпермодернізм характеризується гіперспоживанням і гіпермодерністською індивідуальністю. Ж. Липовецький вважає, що сучасна людина по-іншому сприймає час – ми одночасно вільні й залежні – споживаємо й нас споживають. Гіперконсьюмеризм спрямований на реалізацію принципу задоволення, але гедонізм затьмарений почуттям тривожності та болю, бо відсутні трансцендентні авторитети, що формують надію.

Метамодернізм європейців із Нідерландів Т. Вермюлена й Р. ван ден Аккера є самою популярною та затребуваною сьогодні в громадському просторі концепцією постпостмодернізму У 2010 році вони написали маніфест «Нотатки про метамодернізм» де зазначають, що «метамодернізм необхідно визначати як непостійний стан між іронією та ширістю, наївністю та знанням, релятивізмом і правдою, оптимізмом і сумнівом й за їх межами, в гонитві за безліччю розрізнених і невловимих горизонтів» (2011).

Метамодерністи вказують на неспроможність ідеї кінця історії, кінця мистецтва і якщо мета поза досяжністю, то можна здійснювати рух заради руху. Вони стверджують появу нової культури, нової чуттєвості, що презентує коливання або баланс між модернізмом і постмодернізмом.

Їх головна ідея полягає в тому, що постмодерністської іронії занадто багато, тому ми біжимо назад, для того, щоб бути щирими. Якщо ми стаємо занадто сентиментальними, то біжимо та штовхаємо маятник в інший бік.

Образ маятника репрезентує ідею, в межах якої метамодернізм розгойдується між двома та більше полюсами: між іронією та фанатизмом, між апатією та ентузіазмом, між модерном і постмодерном, що може презентуватися через метафору метаксиса як культурну неоромантичну сприйнятливність.

Ремодернізм (Б. Чайлдиш, Ч. Томсон) пропагує необхідність повернення до модернізму, оскільки він не вичерпав своїх можливостей але водночас треба позбутися зайвого

формалізму. Постмодернізм із його нігілізмом, утратою сенсів і духовності повинен бути відкинтий. Ремодерністи спрямовують свої зусилля не на створення нового, а на віддзеркалення вічного, а тому вважають за необхідне звертатися до традиції.

У 2009 році французький куратор і дослідник естетики Н. Бурріо (куратор сучасного мистецтва) запропонував термін «альтермодернізм», що розглядав як «синтез між модернізмом і постколоніалізмом». Згідно Бурріо, цей синтез виявляється в гетерохронності (асинхронності) та «креолізації», в «глобалізованому сприйнятті», а також в номадизмі». Усупереч ідеям мульткультуралізму, походження та ідентичності в постмодернізмі пропонують висловлюватися через мову глобалізованого світу та звільняти себе від влади свого походження, місця знаходження та нав'язаних стереотипів щодо історії.

Декілька авторів, які намагаються осмислити постпостмодернізм, звертаються не стільки до аналізу культури, скільки до економічної сфери, намагаючись економічними чинниками пояснити сучасні культурні практики. Дж. Нілон вважає що постпостмодернізм – це посилення, інтенсифікації та мутація постмодернізму, обумовлені посиленням глобалізаційних процесів і неоліберальної політики. Отже, ми говоримо про постпостмодернізм як відображення своєчасного капіталізму (just in time capitalism). М. Фішер також стверджує, що постпостмодернізм («капіталістичний реалізм») є віддзеркаленням розвитку капіталізму.

4.3 Технологічні аспекти постпостмодернізму

На технологічні аспекти розвитку постпостмодернізму звертають особливу увагу представники двох течій: автономодернізму та диджимодернізму.

Автомодернізм американського соціального теоретика Р. Семюелса спрямований на виявлення впливу нових цифрових і комунікаційних технологій на соціальні відносини. Він стверджує, що ми вступили в нову еру культурної історії, у якій

переважає парадоксальне поєднання соціальної автоматизації та індивідуальної автономії.

Цифрові та комунікаційні технології як створюють певні проблеми, так і мають потенціал для нового відчуття автономії. До проблем належать: фікція автономності, стирання межі між публічним і приватним, замкненість у своїх власних стереотипах без корегувального впливу громадськості тощо.

Отже, створюється ілюзія свободи але насправді суб'єкт атомізується. Наприклад, здається що комунікаційні технології розширюють можливості для ствердження й повідомлення світу про свою ідентичність, але людина, самостійно формуючи свій комунікаційний простір, обирає насамперед те, що відповідає її поглядам, уникаючи необхідності здійснювати критичну роботу. З іншого боку – комунікаційне середовище формує ідентичність.

Автомодернізм звертається до аналізу змін, що зазнає сучасний суб'єкт:

- інтерпасивності (неможливості сприйняття інформації в повному обсязі та перетворення її на дію);
- іронічної дистанції, коли найбільш значущим є принцип задоволення.

Диджимодернізм – сучасна інтелектуальна течія презентована британським теоретиком і культурним критиком А. Кірбі, який написав книгу «Диджимодернізм. Як нові технології скасовують постмодерн і скасовують нашу культуру». Дослідник стверджує, що мовою постмодернізму вже не можна описати сучасний стан культури, яку стрімко починають корегувати цифрові технології.

Нові технології створюють сучасний текст (комп'ютерні ігри, подкасти, шоу, соціальні мережі, блоги тощо), який потребує адекватного сприйняття та інтерпретації. Цей новий текст корегує автора та слухача (читача, глядача), тим самим, впливаючи на розуміння істини, авторитета й процеси легітимізації. Оскільки ми всі залучені до створення текстів, то все перетворюється на текст, а ми стаємо залежними від нього. Отже, Кірбі стверджує існування нескінченного тексту, для якого є характерними:

стихійність, ефемерність, спрямованість у майбутнє, нелінійність, інтерактивність, анонімність і колективне авторство.

Диджиталізація, на думку Кірбі, призвела до інфантилізації, псевдореалістичності, нової ширості. Відеогра є віддзеркаленням диджимодерністського тексту, де в повній мірі презентовані всі його ознаки.

Друга ключова ідея (аутизм) – новий психічний стан, що описує Кірбі. Якщо для епохи модерну суб'єкт – невротик, для епохи постмодерну – шизофренік, то для епохи диджимодерну – аутист, який створює свій цифровий всесвіт. Кірбі каже, що це «насправді псевдоаутизм, і справжнім героєм сучасності повинен бути справжній аутист, який заперечує все це». Аутисту не потрібен диджисвіт і цифровий світ для того, щоб бути людиною.

Отже, проаналізувавши концепції постпостмодернізму, можна виокремити те, що їх об'єднує:

1) постпостмодерністи визнають, легітимізують і намагаються оскаржити постмодерн але, головне, вони не заперечують його існування;

2) представники всіх течій вказують на новий стан культури, що потребує іншої ніж у постмодернізмі мови описання;

3) жодна з течій не є однорідною, репрезентованою в єдиному варіанті, що обумовлено процесом їх становлення;

4) постпостмодерністи звертаються тією чи іншою мірою до нереалізованого потенціалу модернізму.

Список літератури

1. Аккер Робин ван ден, Вермёлен Тимофей. Заметки о метамодернизме. 2017. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.3402/jac.v2i0.5677>.
2. Мазоренко Д. А. Автомодернизм после постмодерна. Как выглядит «социальное» в цифровую эпоху? 2019. URL: <https://galacticamedia.com/index.php/gmd/article/view/35/45>.

3. Нечаев И. Диджимодернизм в «культурном ландшафте» постпостмодернизма (концепция А. Кирби). 2010. URL: file:///C:/Users/Lenovo%20Y570/Downloads/Nechaev_Digimodernism.pdf.pdf.
4. Павлов А. В. Образы современности в XXI веке: автомодернизм. Философские науки. 2018. URL: <https://doi.org/10.30727/0235-1188-2018-10-97-113>
5. Сафронов Э. Что будет вместо постмодерна? Диджимодернизм как культурная доминанта. 2019. URL: https://www.researchgate.net/publication/337902307_СТО_В_UDET_VMESTO_POSTMODERNA_DIDZIMODERNIZM_KAK_KULTURNAA_DOMINANTA_What_Will_Happen_instead_of_Postmodern_Digimodernism_as_a_Cultural_Dominant.
6. Фішер М. Капіталістичний реалізм: легше уявити кінець світу аніж кінець капіталізму. 2010. URL: <https://commons.com.ua/uk/kapitalistichnij-realizm-legshe-uyavit/>.
7. Eshelman Raoul. Performatism, or the End of Postmodernism. 2001. URL: <http://anthropoetics.ucla.edu/ap0602/perform/>.
8. Metamodernist // manifesto (2011). URL: <http://www.metamodernism.org/>.
9. Remodernism «towards a new spirituality in art» (1999). URL: <http://www.stuckism.com/remod.html>

ТЕМА 5

АНАЛІТИЧНА Й КОНТИНЕНТАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ.

План

- 5.1 Мовленнєвий фактор поляризації сучасної філософії.
- 5.2 Проблеми та концепти аналітичної філософії.
- 5.3 Основні напрямки та проблемне поле континентальної філософії.

5.1. Мовленнєвий фактор поляризації сучасної філософії

Одним із варіантів типологізації сучасної філософії є умовне розподілення її на аналітичну (англо-американську) й континентальну. Вважають, що це розподілення фактично відбулося в 40 – 50 роки ХХ століття. Зазвичай до аналітичної філософії відносять філософію США, Канади, Мексики, Великої Британії, а до континентальної – Італію, Францію, Німеччину.

Саме розподілення викликає питання тому, що не має єдиної основи логічного ділення, тобто континентальну філософію виокремлюють за принципом географічного розподілення (філософія в континентальній Європі), а аналітична за специфікою методології. Але водночас є те, що дійсно їх розділяє – це ставлення до мови.

Мову розглядають і як мову створення текстів (аналітичні філософи розмовляють зазвичай англійською, континентальні філософи – німецькою та французькою), і як мову опису світу.

Звернення до мови як з боку аналітичної, так із боку континентальної філософії обумовлене різними причинами. Континентальна філософія звертається до мови як до квінтесенції національного духу, духу народу (як продовження традицій ХІХ століття, наприклад у німецькому ідеалізмі).

Континентальна філософія зачарована розвитком науки й намагається віднайти адекватну мову для цієї форми знання.

Отже, аналітичні філософи шукають універсальну мову, а континентальні звертаються до глибини та унікальності національних мов.

Використовуючи мову як об'єкт дослідження, представники континентальної філософії намагаються через неї віддзеркалити історію, існування людини, комунікацію, дискурс, розуміння тощо. Тобто через мову надають шанс висловитися буттю. Аналітична філософія, відштовхуючись від вимог науки, намагається побудувати логічно бездоганну мову, яка буде звільнена від зайвої метафоричності та «літературної довільності».

Окрім цього й аналітична, і континентальна філософія не є однорідними течіями. Це складні та багатовекторні напрямки. І в межах цих напрямків також виникають свої мови для або самопізнання, або пояснення. Наприклад, у творчості Е. Гуссерля пропагується відхід від наукової форми опису дійсності в бік самих речей. Або в сучасній аналітичній філософії автором мови дослідження може бути штучний інтелект.

Завданням аналітичної філософії стосовно мови є необхідність знайти єдину мову у згоді з іншими, що спричиняє їх підхід до істини й запобігання довільним інтерпретаціям. Для континентальної філософії є характерними суб'єктивізація та індивідуалізація мови, що збагачують комунікацію й вимагають від індивіда зусиль щодо декодування смислів і розуміння.

Звідси й специфіка стосовно методів дослідження, що використовують у цих течіях: аналітична філософія звертається до науки й використовує методи логічного та лінгвістичного аналізу; континентальна філософія звертається до літератури й використовує історицизм, феноменологічний і герменевтичний підходи. Отже, можна сказати, що аналітична філософія спрямовує свої зусилля на пояснення, а континентальна – на розуміння.

Потрібно зазначити, що на сьогодні хоча й залишається деяке протистояння цих традицій але все більше знаходиться підстав для взаєморозуміння та взаємодії.

5.2 Проблеми та концепти аналітичної філософії.

Аналітична філософія – напрямок в англо-американській філософії та стиль філософування починає відлік своєї історії з роботи Г.Фреге «Про смисл і значення», де демонструються можливості математичної логіки стосовно філософських питань і саме звідси формують підходи до логічно бездоганної мови.

Основні етапи розвитку аналітичної філософії:

- **філософія логічного аналізу** як філософія науки;
- **філософія лінгвістичного аналізу** проти культу наукового знання;
- **сучасна аналітична філософія – філософія свідомості.**

Філософія логічного аналізу

Досліджуючи ідею фундаменту обґрунтування науки, Рассел приходить до необхідності реконструкції мови науки. Він стверджує, що спекулятивна філософія неправильно описувала світ, оскільки використовувала неправильну граматику, тому потрібна аналітична мова. Тобто для опису результатів досвіду необхідно здійснювати аналіз речень, доводячи їх до простої ясної форми – «атомів мови», атомарному факту повинне відповідати атомарне висловлювання (Л. Вітгенштейн). Сама процедура здійснення такого аналізу одержала назву «логічний аналіз».

Використовуючи ідеї Б. Рассела та Л. Вітгенштейна у Відні з 1922 по 1941 роки функціонував Віденський гурток, лідерами якого стали М. Шлік, О. Нейрат і Р. Карнап. Ідеї, що пропагували та обґрунтовували в гуртку такі:

1) наука повинна мати за основу факти, до яких належать ті явища, що можуть спостерігатися;

2) саме факти повинні підтверджувати істинність тих чи інших наукових теорій;

3) для того, щоб теорія була правильно сформульованою, вона повинна звільнитися від метафізики;

4) наступним кроком є використання логіки, що унеможливує двозначності, парадокси, антиномії;

5) логіка повинна бути спрямована на аналіз мови та звільнення її від зайвих елементів, що ускладнюють пояснення;

6) отже, ми переходимо від атомарного факту до атомарного речення, а його істинність може бути перевірена на практиці;

7) перевірка реалізується через принцип верифікації (М. Шлік) – процедури перевірки теоретичних положень через редукцію їх до протокольних речень, співвіднесених з фактами.

Проте принцип верифікації унеможливував формулювання загальних суджень, а також суджень про минуле. К. Поппер, вирішуючи питання демаркації наукового й ненаукового знання, запропонував принцип фальсифікації. Тобто теорію вважають науковою, якщо вона принципово може бути

спростована. Наприклад, релігійні теорії не можна ні довести, ні спростувати. А отже вони не стосуються науки.

Філософія лінгвістичного аналізу (Остін, Лазеровиц, Патнем, Стросон) звертається до буденної мови, мовної діяльності стверджуючи необхідність терапії мови, лікування її від патологій .

Дж. Остін, досліджуючи буденну мову приходить до висновку, що в мові віддзеркалені результати пізнання «чужих свідомостей». Крім того, мова діяльнісна, за допомогою перформативних висловлювань ми можемо змінювати реальність. П. Строссон здійснив повернення до метафізики, вихід на її глибинну граматику через аналіз повсякденної мови. У межах філософії лінгвістичного аналізу розробляють нові концепції та підходи: «теорія мовних актів» Остіна, аналіз моральних висловлювань Хеара тощо, що закладають підвалини для становлення та розвитку теоретичної лінгвістики

Сучасна аналітична філософія – філософія свідомості (Д. Чалмерс, Д. Деннет, Дж. Серл, Т. Нагель) спрямовує свої зусилля на вивчення природи свідомості та співвіднесення її з фізичним світом.

Чалмерс розподілив проблеми свідомості на легкі й важкі, легкі проблеми повинні бути вирішені когнітивними науками, а важкі стосуються проблеми переходу від фізичного оброблення інформації до явищ суб'єктивного досвіду (квалія), що не належать до матеріального світу. Чалмерс вважає, що квалія є в усьому, що містить інформацію. Здійснюючи переробку інформації, людина формує власну свідомість. Отже, будь-що у всесвіті, здатне до переробки інформації, наділене свідомістю. Отже, він приходить до висновку, що свідомість є фундаментальною властивістю світу (протопанпсихізм). Для того, щоб проілюструвати невиводимість квалія з особливостей функціональної організації, Чалмерс наводить гіпотезу «філософського зомбі». Це розумовий експеримент – якщо уявити собі зомбі, що існують у зомбованому світі, ми можемо констатувати, що вони поведуться так само, як і звичайні люди, але не відчують свого існування.

Деннет вважає, що філософія свідомості повинна ґрунтуватися на емпіричних дослідженнях. Науки, що досліджують мозок не підтверджують центру свідомості в ньому. Для пояснення своєї концепції Деннет використовує в критичному й дещо іронічному значенні термін «картезіанський театр» (знаходження в мозку людини гомункулуса, що виконує функцію сприйняття внутрішніх переживань та уявлень). Визнання існування такого гомункулуса унеможливило пояснення свідомості. Він заперечує існування квалія (властивості чуттєвого досвіду) й феноменальної свідомості та пропонує розглядати свідомість як потоки нейронів, що організують мережі й виборюють можливість доступу до мозку. Ці потоки керують людиною. Отже, Деннет розглядає свідомість за аналогією зі штучним інтелектом.

Серл стверджує, що небажання серйозно займатися проблемою свідомості обумовлене двома причинами: релігійним дуалізмом (душа й тіло належать окремим світам) і вульгарним матеріалізмом (де свідомість – це, наприклад, комп'ютерна програма). Свідомість, на думку Серла, – це «сукупність усіх станів, за якими ми відчуваємо, усвідомлюємо світ», це біологічний феномен. Оскільки свідомість має надзвичайно складну структуру, вона суб'єктивована й доповнена іншими ментальними здібностями, створення штучного інтелекту не буде пов'язане зі створенням свідомості. Доводячи ці положення, Серл розглядає поняття сильного штучного інтелекту (що пройшов тест Тьюрінга) та слабкого штучного інтелекту. Тест Тьюрінга передбачає через спілкування лише в текстовій формі виявити хто з вами спілкується – людина чи машина. Але машина «спілкується» лише за допомогою синтаксису (формально), а людина за допомогою семантики (смислу, змісту). Для доведення цієї думки та спростування тесту Тьюрінга Серл використовує аргумент «китайська кімната», який доводить, що комп'ютери не розуміють природну мову й не мають ментальних особливостей людини.

Т. Нагель критикує ототожнення свідомості з мозком. Розглядаючи еволюційний процес, він обумовлює появу

свідомості телеологічними причинами й визначає її головною рисою – суб'єктивність, що не піддається об'єктивному науковому аналізу. Для підтвердження своєї ідеї Нагель задається питанням: «Що означає бути кажаном?» Наука може описати механізми сприйняття інформації, органи сприйняття але ніколи не зрозуміти, як можна сприймати світ, будучи кажаном.

5.3 Основні напрямки та проблемне поле континентальної філософії.

Сучасна континентальна філософія почалася з робіт Фр. Brentano, E. Husserl, A. Reinach і M. Heidegger та розвитку філософського методу феноменології. До континентальної філософії можна віднести екзистенціалізм, феноменологію, герменевтику, психоаналіз, постструктуралізм, Франкфуртську школу, соціальний конструкціонізм тощо. Континентальна філософія є умовною загальною назвою значної кількості течій, характерними для яких є такі ідеї:

1) антисциентистська позиція, що пропагувала критичне ставлення до науки;

2) історизм, завдяки якому здійснюють аналіз будь яких об'єктів дослідження залежно від конкретно-історичних умов їх існування, мови, культури тощо;

3) людина може змінити умови свого існування (екзистенціалізм, де людина є проектом самої себе; марксизм, що конституює діяльнісний підхід тощо).

Категоріальний апарат континентальної філософії становлять такі поняття як мова, дискурс, розуміння, історія, культура, техніка, комунікація тощо.

У **Феноменології** (Гуссерль, Гайдеггер) об'єктом дослідження є свідомість, що трактується як трансцендентне «Я» та інтенціональність. Феноменологія орієнтована на дослідження за допомогою феноменологічної редукції апріорного у свідомості. Наше розуміння світу й самих повинне звільнитися від догм і стереотипів за допомогою виявлення цих культурних, буденних, світоглядних, релігійних та інших нашарувань у нашій свідомості.

Екзистенціалізм (Ж.-П. Сартр, А. Камю, Х. Ортега-і-Гассет) – реакція на безумовність і безапеляційність раціоналізму Просвітництва. Представники цієї течії залишають поза увагою проблему сутності людини, презентовану через співвідношення суб'єкта та об'єкта. Вони намагаються зрозуміти умови тривоги, страху, почуття вини, страждань конкретної людини. Щоб усвідомити себе, людина повинна опинитися в межовій ситуації (наприклад, між життям і смертю) і, здійснюючи вільний вибір, повинна нести за нього особисту відповідальність.

Герменевтика (Г. Гадамер, П. Рікер) – спрямовує свої зусилля на проблему розуміння, трактування, екзегези тексту, мови, культурних об'єктів тощо. Філософи вважають, що розуміння повинне бути побудоване через співвідношення цілого та окремого, тобто, щоб зрозуміти частину тексту ми повинні зрозуміти його в цілому й навпаки («герменевтичний круг»). У межах цього напрямку розглядають також і проблему перекладу як з однієї мови на іншу, так і в межах однієї мови.

Психоаналіз (З. Фрейд, А. Адлер, К. Юнг, Е. Фромм) – психологічна теорія, що стверджує структурованість психіки (свідоме й несвідоме) та залежність людської поведінки від активності несвідомого. Завдяки діяльності свідомості через культурні стереотипи, моральні норми людина приборкує потяги несвідомого але це протистояння може призвести до неврозів.

Франкфуртська школа (Г. Маркузе, Т. Адорно) зазнала впливу соціалістичних ідей і фрейдистської концепції. Саме з цих позицій філософи здійснювали соціологічний аналіз та інтерпретацію соціальних відносин у буржуазному суспільстві ХХ століття. Із їх точки зору сучасне суспільство має тоталітарні ознаки й маніпулює людьми через засоби масової інформації, культ споживання, популярну культуру, формуючи однорівневу людину.

Комунікативна філософія (Ю. Габермас, К. Апель) апелює до філософської трансцендентальної прагматики, що надає можливість звернутися до «життєвого світу» конкретних людей. Це зі свого боку передбачає побудування відповідального суспільства за допомогою комунікації, інтерсуб'єктивності та

дискурсу як практики зв'язування смислів між емпіричною комунікацією та трансцендентною комунікацією (дискурсом).

Структуралізм (Р. Барт, М. Фуко) спрямовує свої зусилля на виявлення реальних структур (знакових систем), що не редукуються до зовнішніх або внутрішніх чинників. Представники цього напрямку претендували на універсальний опис культурного й суспільного життя позасвідомої людської дії. Для виявлення елементів структур необхідна теорія, що буде пояснювати емпіричні дані.

Соціальна конструкція (П. Л. Бергер, Т. Лакманн) – значення, поняття або конотації, що надаються суспільством об'єкту або події прийняті членами цього суспільства. У цьому сенсі соціальна конструкція як ідея буде широко прийнята суспільством як природна (через мову та комунікацію). Тобто уявлення про соціальну реальність підтримуються соціальними інтеракціями та призводять до ототожнення реальності, а також її розуміння за допомогою «здорового глузду». Люди починають сприймати ідеї як власні та починають брати участь у їх функціонуванні й закріпленні (перетворенні на традицію). Звідси формується розуміння систем цінностей, моральних норм як об'єктивної реальності.

Список літератури

1. Скетч об аналитической философии (бд). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=naNXRs8QEcs>.
2. Б. Рассел о религии. Интервью (бд). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=z6fmkHZGJMg>.
3. Баумейстер А. Философия XX века аналитическая и континентальная философия 4/5. 2018. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=j1ZFF-soYc8>.
4. Chalmers David J. Idealism and the Mind-Body Problem. 2017. URL: <http://consc.net/papers/idealism.pdf> 2017.
5. Dennett Daniel Consciousness Explained (2013 WORLD.MINDS) / пояснення свідомості. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=JP1nmExfgpg>.

6. Серл Дж. Наш спільний стан – свідомість. 2013. URL: https://www.ted.com/talks/john_searle_our_shared_condition_consciousness?language=uk#t-2262.
7. Бергер П., Лукман Т. (бд). Социальное конструирование реальности. Введение. Проблема социологии знания. URL: <https://gtmarket.ru/library/basis/4783/4784>.
8. Рикер П. Конфликт интерпретаций. 2008. URL: <http://theologicallibrary.org/wp-content/uploads/2015/12/P.-Rikyor-Konflikt-interpretatsiy-2008.pdf>.
9. Нагель, Т. На що схоже бути кажаном? / пер. з англ. А. С. Синиці // Антологія сучасної аналітичної філософії, або жук залишає коробку / за наук. ред. А. С. Синиці. Львів : Літопис, 2014. С. 207–222.

ТЕМА 6 СУЧАСНИЙ ФІЛОСОФСЬКИЙ ДИСКУРС ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПОВОРОТІВ

План

- 6.1 Ідея повороту. Онтологічний і просторовий повороти.
- 6.2 linguistic turn – перехід філософії до концепту значення. Медіареальність.
- 6.3 Іконічний, візуальний поворот / від влади ідеологем до влади ієрогліфів.

6.1 Ідея повороту. Онтологічний і просторовий повороти

Поняття повороту активно втручається в філософський дискурс починаючи з 30-х років ХХ століття завдяки працям Н. Гартмана. На сьогодні вже існує безліч варіантів різних поворотів: онтологічний, лінгвістичний, іконічний, просторовий, антропологічний, перформативний, медіальний тощо.

Поворот можна розглядати і як повернення до деяких ідей минулого, і як радикальну зміну напрямку розвитку філософії. Сучасна філософія претендує на всезагальний статус окремого

повороту (наприклад, все розглядати й мислити через текст у лінгвістичному повороті). Але на цьому філософи не зупиняються. За допомогою поворотів намагаються змінити вектор розвитку філософії загалом, заявивши про парадигмальний статус окремого повороту.

«Калейдоскоп поворотів» приводить до надання значимості лише своїм дослідженням, претензії на створення та використання власного категоріального апарату. Це, на думку В. Савчука обумовлено намаганням філософії зберегти свою «автономність» і розмежуватися з маркетингологічними спробами додавати слово «філософія» до будь-чого (філософія смаку, фірми тощо).

Онтологічний поворот (онтологія – вчення про буття, про суще як таке). Формування такого повороту пов'язане як із критикою панування традиції гносеологізму у філософії (від Декарта до Канта й неокантіанців), так і з необхідністю повернення у філософський дискурс теми онтологічної єдності світу (Н. Гартман, М. Гайдеггер). М. Гайдеггер розрізняє поняття «буття» і «суще», вважаючи, що буття є умовою можливості сущого та є людським буттям (концепт *Dasein* (ось-буття)). Головне завдання для людини – «висловити буття», а мова – це «дім буття». До теми буття звертається й екзистенційна традиція. Сартр вважаючи свою онтологію феноменологічною, стверджує що існування передує сутності людини. Буття для нього існує у двох формах – «буття-для-себе» (буття свідомості) і «буття-в-собі» (як людське буття). «Буття-в-собі» є неусвідомленим буттям і людина, яка це відчуває, намагається повернути до себе його повноту, що відбувається через заперечення «буття-в-собі».

Просторовий поворот звертає увагу на проблематику місця й простору (Е. Кассирер, Л. Мамфорд, М. Еліаде, М. Фуко, Лефевр). Ландшафт, місця, організовані як цілісність, просторова межа, контекст, топос, соціальний простір, глобальна мережа, віртуальний простір, глобалізація – ці та інші терміни, що стосуються бачення й розуміння світу, людини, специфіки пізнання тощо досить активно використовують у різних науках і соціальних практиках. Це спричинює необхідність рефлексії

стосовно поняття простору, що вже не трактується в межах метафізичної традиції і є основою для формування просторового повороту. Мікрокосм повсякденного життя людини й макрокосм глобальних потоків формують особливий унікальний топос, що водночас створює спільноту й окрему людину та конститується завдяки спільноті, а також окремій людині.

6.2 Linguistic turn – перехід філософії до концепту значення. Медіареальність.

Лінгвістичний поворот (linguistic turn) – відмова від онтології як метафізики; перехід філософії від субстанціоналістських та есенціалістських настанов до концепту значення (аналітична філософія, концепт «дискурс» французьких філософів, проблема комунікації та кібернетика, інформатика, проблеми мовних перекладів). Роздуми філософів стосуються відносин між світом, мовою й користувачем мови. Ці відносини конститууються у вигляді тексту. Отже, увесь світ є текстом, а мова не засіб для пояснення світу, а форма оприявленості світу. Така зацікавленість формою була віддзеркаленням модерного світосприйняття, а текст, мова були оптикою, через яку ми могли подивитися на себе та світ.

Виокремлюють два періоди в становленні та розвитку лінгвістичного повороту:

1) перший період пов'язаний із критикою повсякденної мови, яка є метафоричною, парадоксальною та не може в такому вигляді використовуватися в науці;

2) другий період презентує відмову від репрезентативної функції мови. Структуралізм, герменевтика повертаються до аналізу повсякденної мови та звертають увагу на контекст і комунікаційну функцію мови.

У межах постструктуралізму й постмодернізму актуалізується проблематика мови, мовленнєвих актів, мовної діяльності, тексту, дискурсу, деконструкції. Дискурс – інтеркомунікативне явище, що об'єднує текст, знання, думки, ціннісні й моральні імперативи тощо. Соціалізація дискурсу відбувається за рахунок ідеологізації, владних наративів

(М. Фуко). Головним питанням деконструкції (Дерріда) є питання перекладу. Об'єктом перекладу є текст, його смисл і мова-посередник, де головну роль відіграє вже не текст, а мова. Унаслідок зміщення акцентів через мову можна виявити латентні смисли, маргіналії, які є в тексті та за допомогою яких можна «розкрити» текст.

Медіальний поворот і його претензії на всезагальність і зразковість, пов'язані з формуванням медіасфери (сукупність ідей думок, поглядів, символів, презентована медіатекстами).

Підходи до трактування медіального стикаються з проблемою інтермедіальності, коли визначення медіального починає мультиплікуватися, множитися. Ця складність пов'язана з одного боку з універсальністю медіації, а з іншого – відсутністю дійсності медіального. Під медіа розуміють засоби масової інформації, засіб передавання інформації, процес переходу тощо. Ф. Кітлер указував на автономію електронних медіа від людини та стверджував первинність медіального. Медіа, на його думку, редукуються до схем, що знищують символічне.

К. Толен у трактовці медіа поєднує три його метафори: переклад, трансмісію та трансформацію, що передбачає взаємодію процесу переходу, інтенціональність і технічну телеологію.

Д. Мерш вважає, що визначення медіа взагалі не є можливим, тому що воно не має онтологічного статусу й уникає хронологічної визначеності.

Крім того, незважаючи на вже заявлений медіальний поворот, до цього часу не визначено в межах якої дисципліни повинне здійснюватися теоретизування з приводу медіального. На це претендують філософія (хоча деякі дослідники вважають медіафілософію мертвонародженим феноменом), соціологія (медіасоціологія, соціологія масових комунікацій), лінгвістика (медіалінгвістика), психологія (медіапсихологія), медіаекономіка тощо. Отже, зважаючи на таке різноманіття наук, що створюють окремі дисципліни, пов'язані з медіа, виникає питання стосовно можливості комплексної, мультидисциплінарної науки, де об'єктом вивчення буде медіа.

Л. Візінг визначив декілька проблем, на вивчення яких спрямована медіафілософія та через вирішення яких вона самоактуалізується:

- 1) проблеми, пов'язані з появою нових медіа;
- 2) понятійний зміст медіа;
- 3) розширення лінгвістичного повороту до медіального, де мова функціонально замінюється медіа;
- 4) прагматичний статус медіа філософії;
- 5) розгляд медіа як оптики для самовизначення філософії.

Медіа позиціонувало себе як посередника, який збирає інформацію та передає її через різні інформаційні канали користувачу. Але таке трактування не віддзеркалювало вплив самого посередника на інформацію та специфіку технічних засобів, що також корегували зміст інформації.

Отже, була створена медіареальність, що водночас і формувала людину масової культури, і згодом сама опинилася під впливом масової культури.

Медіальний поворот надає онтологічний статус медіа, аргументуючи свою позицію тим, що дійсність опосередкована знаком, а знак – медіа.

Отже, медіа вже не розглядають як агента комунікації, оскільки сама комунікація змінила свої характеристики, вона почала створювати структури (Н. Луман), а отже медіареальність можна розглядати як єдину реальність. «Відмінність теорії комунікації від медіафілософії в тому, що медіафілософія не ставить питання про конкретні механізми, процеси, й засоби комунікації, а про умови та способи чуттєвого сприйняття, мотивації та дії людини, про спосіб конституювання соціального й індивідуального тіла, про умови розуміння й визнання іншого, про те, що медіа всередині нас» (Савчук В.).

Медіареальність набула глобального характеру завдяки новим технологіям, новим формам маніпуляції свідомістю, створивши, тим самим колективне медіальне тіло й колективну медіальну свідомість. Амбівалентність такої реальності обумовлена з одного боку створенням ілюзії вільного формування індивідуального інформаційного простору, а з іншого – майже

абсолютною ангажованістю зовнішніми чинниками нашої «свободи вибору». Як писав Ф. Кіттлер: «Нам нічого не відомо про наші почуття, поки медіа не нададуть їх моделі й метафори».

В умовах медіареальності можливість верифікації істини майже перейшла в стан трансцендентної. Інтерпретація подій минулого, теперішнє та прогнози на майбутнє втратили темпоральні ознаки. «Кафка вплинув на Сервантеса, так само як Сервантес на Кафку» (Ж. Женетт). Усі вони однаково присутні в медіареальності та є об'єктами для суцільної недовіри або віри, тобто наукові критерії істинності й підтверджену фактами аргументацію не беруть до уваги. Це дозволяє говорити навіть не про релігійно, а про міфологічно забарвлену свідомість. «Актуальна ситуація виштовхує людину в до- або постлюдський світ. Оцифрування образів нівелює об'єкти далекі та близькі, реальні й фантомні».

Медіасвіт, що перейшов від аналогового до цифрового, створив нові форми реалізації владних потенцій – замість вертикалі влади (зримої та предметної), ми одержали її горизонтальний аналог (мережевий, анонімний, ідеологізований і більш потужний). Медіареальність претендує на роль адекватного відтворення дійсності. Однак, існуючи на перетині різних інформаційних потоків, завжди знаходячись у стані переходу, створюючи в людей відчуття належності до глобального (через симулякри публічності) вона формує власну реальність, що спотворює образ дійсності.

6.3 Іконічний, візуальний поворот – від влади ідеологом до влади ієрогліфів

Про іконічний поворот починають говорити з 90-х років ХХ століття. Необхідність фіксації нового повороту була обумовлена:

- розвитком масової культури;
- технічними й технологічними досягненнями у сфері тиражування та демонстрації (фотоапарат, кіноапарат, телевізор і телебачення, Інтернет, мобільний телефон тощо);

- формуванням екранної культури (слідом за книжною, орієнтованою переважно на вербально оформлену інформацію);
- збільшенням кількості та швидкості передавання інформації, що потребувало її скорочення та символізації;
- інфантилізацією населення.

Основною характеристикою сучасного суспільства є інформація, найважливіша частина якої – образ, його виробництво та споживання. Сучасна цивілізація веде до спрощення мови спілкування, редукції глибини символічного, до плоского знака, іконки, «смайлу». П. А. Флоренський: «... в епохи культур, що досягли, здавалося б, найбільшого розквіту, позначається якимось тяжінням до зорових форм зображення понять, за яких зорові образи стають способом вираження абстрактних понять простих і складних, і в яких конкретні зображення стають знаками та символами ідей».

Можна говорити що не лише спрощується мова спілкування, вона замінюється з вербальної на візуальну, образну. Образ формує нову реальність – реальність імовірного. Коли ми створюємо образ, то переводимо ідеальне в матеріальну, предметну, художню форму. У процесі такого переходу реальність деформує ідеальне, спрощує його й чим більше цей процес піддається технічному обробленню, тиражуванню, тим далі від адекватного втілення знаходиться ідеальне. Одержаний образ наділений тими самими сенсами, які мало ідеальне але для відтворення цих сенсів необхідно мати інтелектуальний апарат і вміння працювати з дообразними формами.

Крім функції відтворення ідеального, образ може бути способом перетворення дійсності на іншу, символічну форму. У цьому разі ми також стикаємося з іншою реальністю, тому що здійснюється копіювання, але копії наше сприйняття надає характеристики дійсного.

Коли візуалізація переважає в інформаційному просторі, образ починає втрачати репрезентативну функцію. А презентація образу призводить до формування ілюзії щодо його автономності. Отже, пересічний споживач образу не «втрачає» час на його декодування, а фіксує стосовно нього лише найпростіші

конотації. Саме тому дослідники вказують на владний та ідеологічний потенціал образу. «Влада тексту змінюється владою картинки. Влада ідеологом змінюється владою ієрогліфів, і на зміну ідеології приходить гламур – глянцева картинка, що показує нам, як потрібно жити» (В. Савчук).

Перехід від аналогового до цифрового світу ще більше віддаляє образ від ідеї чи дійсності, тому що цифровий образ це вже не образ ідеї чи речі, це навіть не знак знака. Здійснюється перехід від знаків, які щось маскують до знаків, за якими нічого немає тому, що вони лише цифрова аналогія знака, його симуляція.

Отже, споживаючи інформацію у вигляді псевдообразів, ми починаємо створювати псевдореальність, де історію розглядаємо як міф, а міф – як дійсність.

Список літератури

1. Инишев И. «Иконический поворот» в теориях культуры и общества. 2012. URL: http://www.logosjournal.ru/arch/23/art_123.pdf.
2. Мерш Д. Мета / диа. два различных подхода к медиальному. локализация медиального (медийного). 2021. URL: http://mediaphilosophy.ru/biblioteca/articles/mersh_dia/.
3. Савчук В. Метафора поворота в философии. 2010. URL: <https://www.phisci.info/jour/article/view/2029/1961>.
4. Филиппович А. Лингвистический поворот. 1998. URL: <http://ponjatija.ru/node/7288>.

ТЕМА 7 ФІЛОСОФІЯ AD MARGINEM

План

7.1 Перехід філософії до інших засад самовизначеності. Поняття маргінальності та лімінальності.

7.2 Філософія кіно. Теорія фотографії С. Зонтаг, Р. Барта та В. Флюсера.

7.3 Нова національна думка.

7.1 Перехід філософії до інших засад самовизначеності. Поняття маргінальності та лімінальності

Філософія ad marginem (філософія по краях) – така назва була обрана для того, щоб продемонструвати звернення філософії до тих тем, які раніше не вважали гідними уваги філософів. Цей процес обумовлений декількома причинами, насамперед:

– кризовими явищами в самій філософії кінця ХІХ – початку ХХ століття і, з огляду на це пошуками нових засад для подальшого розвитку;

– змінами в політиці (після світових воєн), руйнуванням колоніальної системи, появою конвеєрного виробництва, технічними й технологічними нововведеннями, формуванням масової культури тощо;

– інтелектуальною вимогою самоідентифікації філософа та філософії.

Ці та інші причини спонукали філософію до пошуків інших засад своєї самовизначеності. Цими засадами були предметні сфери, що не входили раніше в коло питань, на які звертали увагу філософи – це кіномистецтво (Ж. Дельоз, Ж. Бодрійяр), реклама (Ж. Бодрійяр, П. Бурдье), мода (Р. Барт, Ж. Ліповецький), фотографія (В. Флюсер, С. Зонтаг), дизайн (В. Папанек, П. Галле), засоби масової інформації (М. Маклюен, С. Мюнкер) тощо.

Частково можна вважати, що філософія «по краях» формується на стику між модерною та постмодерною епохою, а отже на неї впливає як модерністська так і постмодерністська

риторика. Модернізм спричинив перехід до нової тематики й заперечення загальноприйнятих теоретичних підходів і методологій. Пік розвитку філософії *ad marginem* припадає на другу половину ХХ століття й пов'язаний із формуванням постмодерністського філософського дискурсу. Саме в цей період постулюється відмова від метанаративів, бінарних опозицій, владних імперативів і це надає можливості звернутися до маргінального в його класичному розумінні.

Маргінальність (від лат. *margin* – край) – результат маргіналізації, унаслідок якої створюється стан помежовості, знаходження на краю, на межі між різними соціальними станами, культурними групами тощо. У нашій ситуації мова йде про:

- використання суміжних оптик для самовизначення філософії (через кіномистецтво, моду тощо);

- апробацію філософського категоріального апарату в нових умовах теоретизування;

- можливості вивчення через маргінальну оптику маргінальних спільнот (етнічні, сексуальні та гендерні меншини, групи імігрантів, представники субкультур тощо);

- необхідність рефлексії власне над перманентним станом маргінальності або лімінальності.

Лімінальність – «це якість неоднозначності або дезорієнтації», що виникає між старим та новим способами структурування ідентичності.

Лімінальність віддзеркалює досвід, що є більш актуальним для постіндустріального суспільства й саме в цьому сенсі вважається радше метафізичним, ніж антропологічним терміном.

У постіндустріальному суспільстві лімінальний стан можна зафіксувати:

- у держав, що стали на шлях розвитку демократії;

- у спільнот, що опинилися в надзвичайному стані через раптові події (COVID-19, війна, великі міграційні процеси, революції тощо);

- у спільнот, що відчують вплив глобалізаційних процесів і намагаються зберегти національну ідентичність.

До таких маргінальних тем для сучасної філософії належали теми моди й дизайну.

Філософія моди – порівняно новий напрямок у сучасних дослідженнях, не зважаючи на те, що сама мода з'явилася в XVI – XVII століттях. Її розглядали як засіб соціалізації, класовий феномен. Кант пов'язує популярність моди з прагненням людини до новизни. І це прагнення стосується не лише одягу, а також образу життя, манери поведінки, етичних та естетичних уподобань тощо. Мода є універсальним феноменом, завдяки якому формується гіперреальність або простір модного, у якому нове, досі невідоме перевіряється на життєздатність.

Філософія дизайну – це поняття є досить умовним, бо вивчення дизайну має міждисциплінарний характер. П. Галле, датський філософ, вважає, що філософія дизайну повинна відповісти на такі питання: «Чим відрізняються різні форми дизайну від інших інтелектуальних зусиль?». «Який зв'язок між дизайном і артефактом?». «Чи можна використовувати теоретичні розробки філософії дизайну в практиці дизайну?» тощо.

7.2 Філософія кіно. Теорія фотографії С. Зонтаг, Р. Барта а В. Флюсера.

Кіно (від грец. – рух) як нова форма віддзеркалення та презентації дійсності виникає наприкінці XIX століття. Із того часу кінематограф зазнав багато перетворень від «великого німого» чорно-білого до звукового кольорового цифрового кіно.

До цього часу точаться суперечки стосовно легітимності такої дисципліни як філософія кіно. Питання стосуються гносеологічного статусу філософії кіно щодо його теорії, філософії кіно (як напрямку естетики). Крім того, виникає питання стосовно методології його вивчення та досвіду перегляду кінофільмів. Прихильники концепції «когнітивного кіно» звертаються до потенціалу наукової методології, наближаючи філософію кіно до природознавства. Інші філософи вважають цю філософію суто гуманітарною дисципліною, де використання суто наукових підходів не є доречним.

Фільми створюють за допомогою техніки та з використанням сучасних технологій, що впливає на особливості цього виду мистецтва й значно корегує зображення. Це стосується як засобів для здійснення зйомки, так і можливостей монтажу (крупний план, повторення, сповільнена зйомка тощо). Саме зважаючи на технічні можливості кіно, почали говорити, що фільм має стосунок до мистецтва (Х. Мюнстерберг).

Серед тих проблем, що є актуальними для філософії кіно можна виокремити:

- природу кіно, сутність цього феномену;
- авторство (чи це є продуктом творчості режисера, чи має колективного автора);
- реальність зображення;
- емоційну залученість глядачів (чим вона обумовлена);
- соціальний аспект кіномистецтва;
- фільм як філософію, що має власну мову.

Ж. Дельоз досліджує кіно через образ-рух та образ-час, вважаючи що простір і час створюють умови чуттєвості. Кіно надає можливість звернутися до безпосередності сприйняття тому, що впливає не на розум «..кіно якраз з огляду на його автоматичні чи псіхомеханічні якості є системою пред'язикових образів і знаків і що воно відновлює висловлювання у властивих цій системі образах і знаках». Дельоз критикує репрезентацію сталості пізнаваного об'єкта і звертає увагу на презентацію через кіно рухливості реальності.

Жан Бодрійяр в есе «Америка» пише: «В Америці кіно справжнє, оскільки весь простір, увесь спосіб життя – все кінематографічно. Розрив та абстракція, які ми оплакуємо, тут не існують: життя – це кіно». Тобто, кіно не розглядають як віддзеркалення реальності, воно і є реальністю. Саме життя постає як симуляція, людина не живе, а втілює кінематографічні образи в житті.

Кінематограф, на думку Бодрійяра, не є безпосереднім, а поступово замінюється симуляцією, а окремі об'єкти стають симулякрами. Кінцевий результат цього процесу –

гіперреальність, що може існувати самотійно, без контакту з реальним світом.

Крім простору та часу, кіно презентує особливе ставлення до руху, оскільки розкладаючи рух, намагається його відтворити. Намагання схопити те, що зникає на момент фіксації віддзеркалює стан сучасної людини. Сучасна людина – це кочівник (номад) і сучасне мистецтво, зокрема кіно, є відображенням цього постійного руху відразу в декількох напрямках. Кочівник не прив'язаний до конкретної території, для нього кожен предмет, річ, елемент простору є лише умовою, що задає нові варіанти його руху. Це знаки, символи, метафори вічного шляху або вічної дороги, яку творить сама людина, тому в сучасному кіно з'являється вже не сама дорога, а її окремі атрибути (саквож, біг, годинник, автомобіль тощо).

Фотографія – ще одна специфічна форма віддзеркалення або створення реальності. Майже одразу після появи фотографії виникла необхідність зрозуміти її природу, сенс та особливості сприйняття.

С. Зонтаг звертається до аналізу фотографії через призму того, що відбувається з фотографом. Для Зонтаг фотографія є засобом відсторонення від реальності, віддзеркаленням пасивного, байдужого відношення до подій і людей.

Р. Барт намагається виявити особливий сенс фотографії. Він вважає що зображуване чинить спротив сенсу. Фотографію розглядають як «сертифікат присутності», не як художнє віддзеркалення дійсності, а як її відбиток.

В. Флюссер аналізуючи природу та специфіку технічного образу, створеного за допомогою апарата, вказує на його автономність і певною мірою авторитарність (наприклад, необхідність знімати на відстані витягнутої руки).

Флюссер відносить до основних понять образ, апарат, програму та інформацію. «Образ передбачає магію, апарат має на увазі автоматизм і гру, програма має на увазі випадковість і необхідність, інформація – символ і неймовірність». Отже у зв'язку з цим він визначає фотографію як «образ магічного стану речей з огляду на необхідність створений і розмножений

автоматично за допомогою запрограмованих апаратів у ході гри, що ґрунтується на випадковості; символи цього способу інформують свого одержувача про неймовірну поведінку». Оскільки визначення є парадоксальним – саме це постає необхідним чинником створення філософії фотографії.

Філософія фотографії вказує на вихід за межі лінійного бачення історії. Ми, на думку Флюссера, будемо своє бачення світу не завдяки детермінізму, а спонтанно, образно та функціонально. Це може призвести до панування апарата над людиною, оскільки технічний образ буде сприяти не лише відчуженню людини від реального світу але й «екзистенційній революції».

7.3 Нова національна думка

Починаючи з 30-х років ХХ століття на тлі антиколоніального процесу виникає та стрімко розвивається рух, спрямований на пошуки національної ідентичності в Латинській Америці та Африці.

Адемола Казім Фаемі вважає, що питання щодо періодизації історії філософії в Африці віддзеркалює специфіку функціонування філософських ідей на її території, звідси виникає питання що повинні написати африканські філософи: єдину історію африканської філософії або історії африканської філософії? Тобто історія африканської філософії не повинна зосереджуватися на окремих особистостях за зразком європейської, а на різних наративах, що були присутні на території Африки.

Таке ж саме питання свого часу турбувало й українських філософів: ми повинні досліджувати або українську філософію, або філософію в Україні. Українська філософія повинна віддзеркалювати особливості суто українського ідіоматичного способу сприйняття та світорозуміння, а філософія в Україні відображає всі тенденції й напрямки розвитку філософії на території України.

Звісно, для африканської філософії повинні бути важливі обидва підходи тому, що пошуки власної африканської

ідентичності віддзеркалені через африканську філософію, а виявлення та аналіз філософських традицій на території Африки вказують на чинники, що сформували цю ідентичність.

Пошуки власної ідентичності частково були спровоковані політикою колоніалізму, коли було нав'язано культуру метрополії та ідеологію расизму.

Негритюд (Е. Сезер, Л. Дамас, Л. Сенгор) – концепція, що ґрунтується на визнанні самотності й самоцінності негроїдної раси. Вона була створена і як провокація, і як спроба філософського осмислення «чорного світогляду». Потрібно додати, що «батьки негритюду», створюючи концепцію, зверталися взагалі до всіх колонізованих кольорових народів, використовуючи мову колонізаторів. Ж. П. Сартр, французький екзистенціаліст, вважав що негритюд є «поетичним привласненням французької мови», де мова об'єднує поневолені народи й водночас є могутньою зброєю проти панування колонізаторів.

Онтологію негритюду становить «життєва сила», яка інтенціональна на збільшення. Людина стає людиною внаслідок збільшення цієї сили. Такі самі онтологічні засади має і філософія банту (П. Темпельс).

Беучи за основу онтологію, негритюд формує власну естетику «чорних форм», де мистецтво розуміють як зв'язок із субреальністю життєвих сил. Сила, що становить негритянський стиль є ритмом.

У політиці негритюд звертається до раннього К. Маркса та його концепції відчуження та будує африканський особливий шлях до соціалізму.

Так само, як і в африканській філософії, вирішується питання щодо того, що потрібно вивчати: історію філософії в Латинській Америці або латиноамериканську філософію. Ситуація ускладнюється ще й необхідністю самоідентифікації метисів (нащадків від суміші європеїдів та індіанців), ібероамериканської сутності тощо. Л. Сеа вказує на неавтентичність існування ібероамериканця, який належить двом культурам і не належить жодній.

Розвиток сучасної філософії в Латинській Америці пройшов декілька етапів:

- активного дослідження сучасної європейської філософії;
- усвідомлення латиноамериканської філософської ідентичності (частково було спровоковане переслідуванням інтелектуалів);

- відбувається інституалізація філософії, формуються чотири філософських течії (соціалістична та марксистська, філософський аналіз, філософія визволення й історія філософії).

До найбільш затребуваних тем і проблем в латиноамериканській філософії можна віднести:

- права американських індіанців (етнічна ідентичність і політичні права корінного населення);

- ідентичність африканців, іберійців (унаслідок створення іберійцями колоніальної єдності, коли насильно були об'єднані індіанці, що також не походили з одного роду);

- філософську антропологію (віталізм, антропологію духу та екзистенціалізм);

- філософську ідентичність Латинської Америки (що таке латиноамериканська філософія, в чому її особливості й наскільки вона є оригінальною).

Отже, незважаючи на інтегративні процеси, залишається актуальним необхідність здійснення ідентифікації на етнічному й національному рівні. Попри всі прогнози стосовно згасання національних рухів, міграційні процеси можуть привести до необхідності самовизначення нових соціальних і етнічних груп.

Список літератури

1. Бодрияр Ж. (бд). Америка. URL: <https://booksonline.com.ua/view.php?book=73647&page=32>.
2. Флюссер В. (бд). За філософію фотографії. URL: https://monoskop.org/images/8/8c/Flusser_Vilem_Za_filosofiyu_fotografii.pdf.

3. Galle Per. Philosophy of Design: An Introduction. 2007. URL: <https://royaldanishacademy.com/cephad/philosophy-design-introduction>.
4. Global conversations: Philosopher Daniel Dennett. 2020. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=sJhds7HWH2o>.
5. Fayemi Ademola Kazeem. African philosophy in search of historiography. 2018. URL: https://www.researchgate.net/publication/323573583_African_philosophy_in_search_of_historiography.
6. Latin American Philosophy Stanford Encyclopedia of Philosophy. 2018. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/latin-american-philosophy/>.
7. Philosophy of Film. 2015. URL: Stanford Encyclopedia of Philosophy <https://plato.stanford.edu/entries/film/>.

ТЕМА 8

МОЖЛИВІ СВІТИ СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФІЇ

План

- 8.1 Темна екологія Т. Мортонна.
- 8.2 Соціальна онтологія. Концепція плоских онтологій.
- 8.3 Концепт кіберготичного.

8.1 Темна екологія Т.Мортонна.

Екологічна етика як новий розділ філософії сформувалася в 70-х роках ХХ століття. Вона поставила питання стосовно легітимності моральної переваги людей над представниками інших видів і раціональної аргументації внутрішньої цінності природного середовища.

Глибинна екологія підтримує біосферний егалітаризм, згідно з яким усе живе є цінним саме по собі. Ця концепція ґрунтується на ідентифікації людського «єго» з природою, необхідно розширити своє «Я» до екологічного «Я». Поважаючи себе, «Я» поважаю природу як частку власного «Я».

Нові анімисти, беручи до уваги роботи представника Франкфуртської школи Т. Адорно, стверджують неідентичність природи й людини, а тому потрібно, на їх думку, здійснити деконструкцію поняття природи й навіть виключити природу з екокритики. Т. Мортон вважає, що милування природою має ті самі ознаки як милування жінкою в період патріархату. Він це називає «садистським захопленням».

У 2007 році вийшла праця Т. Мортонна «Екологія без Природи», де він намагається помислити екологію без концепту природи. Він вважає, що говорити від імені природи, як роблять більшість екологів, є спробою апропріації природи. Людина вже вбудована в екологічне як таке, треба це усвідомити для боротьби з екологічною катастрофою, що вже відбулася.

Для пояснення ідеї взаємозв'язку всього існуючого, Т. Мортон використовує поняття мережі, що нагадує принцип ризоми в постмодернізмі. Все між собою пов'язане горизонтальними зв'язками: і людина, і тварина, і мінерал. Тому не можна людину розглядати як трансцендентну істоту, яка має привілеї.

Дослідник критикує сучасні підходи до природи як феномена що є принципово пізнаваним і зрозумілим для людини, яка сприймає її через символи. Людина своїм незворотним втручанням у природу в епоху антропоцену вплинула на планету в цілому.

За допомогою поняття гіпероб'єкт Мортон описує феномени, що за своїми просторово-часовими характеристиками є недоступними для осмислення. Наприклад, глобальне потепління. Він визначив п'ять характеристик гіпероб'єктів: нечіткість, в'язкість, нелокальність, поетапність, інтероб'єктність.

Темна екологія Т. Мортонна змушує людину звернути увагу на природу, яку він у такому сенсі ще не сприймав. Темна – означає невизначена, дивна, непрогнозована і ми маємо вчитися жити в такому середовищі.

8.2 Соціальна онтологія. Концепція плоских онтологій

Соціальна онтологія спрямована на дослідження сутності та характеристик соціального світу. Соціальний світ презентований соціальними речами до яких належать: соціальні групи, раси, гендер, мова, право, гроші, інститути тощо. Питання, що постають перед сучасною соціальною онтологією стосуються:

- існування соціального (частина дослідників відрізняють соціальне від несоціального, частина вважає, що такого розрізнення не повинно бути);

- природи соціального як такого (соціальне складається із психічних станів людей; соціальне складається з діяльності; соціальне складається з практик);

- як і завдяки чому соціальні спільноти відрізняються від простої сукупності людей;

- конструювання соціальних категорій (соціальні закони, соціальні групи, соціальні факти).

Стосовно соціального формується умовно два підходи: індивідуалізм і холізм. Індивідуалізм – це концепт, що постулює «будівництво» соціального з окремих людей. Холістичний підхід демонструє соціальне як онтологічно фундаментальне. Індивідуалізм не є однорідним і презентований фізикалізмом, атомізмом, психологізмом та іншими підходами. Але їх об'єднує характеристика відносин між соціальним і несоціальним: від стверджень, що соціальне детерміноване несоціальним, заяв щодо редукації соціального до набору несоціальних сутностей до тези, що соціальне складається із соціальних компонентів. У межах холістичного підходу також існує декілька версій співвідношення соціального й несоціального:

- дуалістична версія розрізняє соціальне й несоціальне, а також не редукує одне до одного;

- моністична версія вказує на онтологічний пріоритет соціального;

- плоскі онтології.

У класичній онтології (вчення про суще як таке) пропонували декілька варіантів відповідей на питання: «Що таке суще?»:

– існує те, що обіймає собою все (наприклад, абсолютна ідея, світова воля, Бог тощо);

– існує те, що знаходиться в основі всього суцього (наприклад, атоми);

– існує те, що продукує 1 і 2 (людина).

Але всі ці онтології є онтологіями вертикалі. Плоска онтологія стверджує, що всі об'єкти є рівноцінними за фактом свого існування й кожен із них буде власну вертикаль.

Прихильники концепції плоских онтологій заперечують ієрархію сутностей. У теорії акторної мережі (Латур) будь які об'єкти (не має значення соціальні чи ні) можуть бути посередниками, виконуючи певну роль у взаємодії.

Об'єктно-орієнтована онтологія Г. Хармана є методологією дослідження можливостей взаємодії реальних та інтенціональних (чуттєвих) об'єктів. Реальні об'єкти недоступні, невичерпні їх можна пізнавати лише непрямим способом.

Деланда звертається до праць Ж. Дельоза та його розуміння горизонтальних зв'язків і принципу ризому. Саме за цим принципом побудований концепт асамбляжів. Деланда використовує поняття асамбляж під яким розуміються всі реальні об'єкти. Асамбляж – продукт історичного (космологічного, еволюційного) процесу, це цілісність, характеристики якої визначаються якостями окремих її елементів.

8.3 Концепт кіберготичного

Після 2006 року створений новий напрямок у філософії – спекулятивний реалізм. Його засновником вважають Квентіна Мейясу, французького філософа, що критикує посткантианську філософію та позбавляє людину привилеїв щодо інших предметів. Він вважає, що необхідність відсутня для фізичних законів, певна послідовність, яку ми виокремлюємо, є результатом діяльності нашої свідомості й не належить самим предметам. Звідси постає питання: що є світ, коли в ньому немає людини?

До того самого питання звертається також Ю.Такер, описуючи його як жах філософії: як використовуючи людську

думку можна помислити світ без людини, коли в ньому людина не передбачена. Отже, помислити такий світ неможливо. Саме тому філософія стикається із жахом, оскільки скута кордонами людського існування. Навіть саме життя знаходиться поза межами осмислення. Жах пов'язаний із неможливістю осмислити те, що не має суб'єктивності, людського виміру.

У зв'язку з цим перед філософією постає завдання концептуально «схопити» жах, зафіксувати його у філософській термінології. Для цього потрібно звернутися до нефілософського матеріалу (фільми жахів, готична література, комікси, відеоігри тощо) й на стику їх та філософії сформувати нову методологію оприявленності досуб'єктного.

У концепції темного віталізму (Б. Вудард) стверджується, що людське мислення є випадковим результатом співпадінь. Всесвіт байдужий до людини, яка є породженням слизу, що знищує кордони між органічним і неорганічним. Щодо людини гриби, слиз, бактерії, проникаючи в неї, вбивають її та є носіями смерті. Але, вбиваючи людину, вони розмножуються та стверджують власне життя.

М. Фішер, британський представник кіберготики, вивчає специфіку контролю зовні над тілом, яке оживили, над божевільним винахідником тощо. Саме з цієї позиції він розглядає сучасний капіталізм, що висушує життя й робить людину «живим трупом».

Список літератури

1. Воронков А. Темная экология между письмом и инаковостью. 2019. URL: [http://www.logosjournal.ru/arch/108/Logos.2019_5\(132\)%20\(1\)-39-62.pdf](http://www.logosjournal.ru/arch/108/Logos.2019_5(132)%20(1)-39-62.pdf).
2. Деланда М. Новая онтология для социальных наук. 2017. URL: http://www.logosjournal.ru/arch/95/118_2.pdf.
3. Мейясу К. После конечности: Эссе о необходимости. 2006. URL: <https://klex.ru/ogn>.

4. Мортон Т. Род человеческий: солидарность с нечеловеческим сообществом. 2019. URL: <http://www.logosjournal.ru/arch/108/logos-108.pdf>.
5. Харман Г. Сети и ассамбляжи: возрождение вещей у Латура и Деланда. 2017. URL: http://www.logosjournal.ru/arch/95/118_1.pdf.
6. Environmental Ethics. Stanford Encyclopedia of Philosophy. 2015. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/ethics-environmental/>.

Електронне навчальне видання

Козинцева Тетяна Олександрівна

СУЧАСНА ФІЛОСОФІЯ

**Конспект лекцій
для студентів усіх спеціальностей
денної форми навчання**

Відповідальний за випуск Н. Д. Світайло
Редактор О. Ф. Дубровіна
Комп'ютерне верстання Т. О. Козинцевої

Формат 60×84/16. Ум. друк. арк. 4,19. Обл.-вид. арк. 4,33.

Видавець і виготовлювач
Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3062 від 17.12.2007.